

فصل دوم

معماری بین النهرین

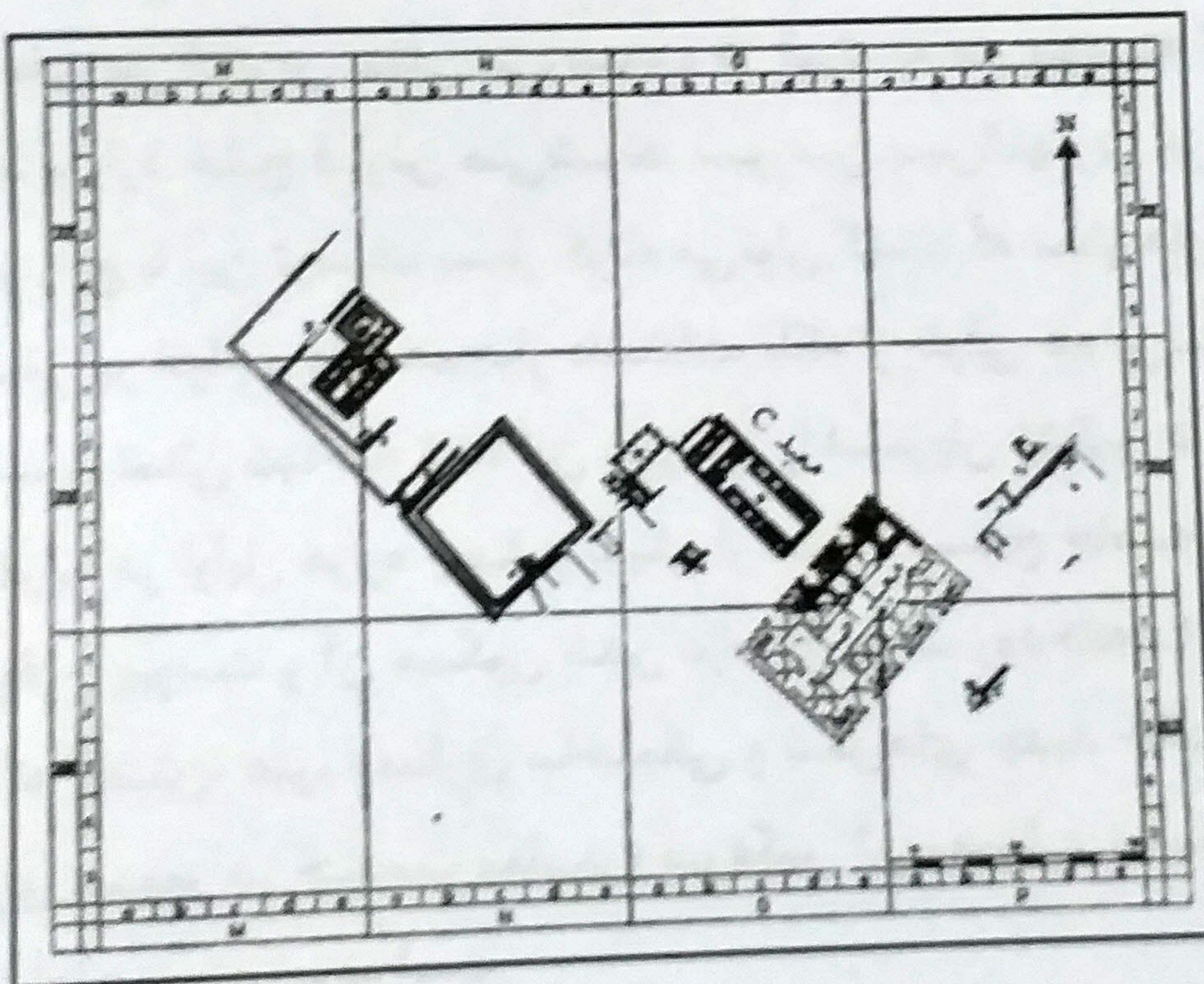
یکی از مراکز تمدن قدیم در آسیا، بین النهرین است، که به وسیله رودخانه‌های فرات و دجله مشروب می‌گردد، این دو رود از کوه‌های ارمنستان سرچشمه گرفته و با فاصله زیادی از یکدیگر به طرف جنوب سرازیر می‌شوند و با سرعت زیادی از معابر عمیق گذشته جلگه بین النهرین علیا را مشروب می‌کنند، در حوالی بغداد فاصله دو رود از یکدیگر در حدود سی کیلومتر است ولی از این به بعد فاصله آن‌ها از هم بیشتر شده و به اراضی جلگه‌های بین النهرین سفلی می‌رسند، و در قورنه به هم پیوسته اروند رود را تشکیل می‌دهند و وارد خلیج فارس می‌شوند. سرزمین بین النهرین مرکز یکی از تمدن‌هاست، در واقع با این توصیف بسیار کوتاه می‌توان گفت؛ که تمدن‌های این منطقه نه تنها تأثیر عمیقی بر اقوام و ملل هم‌جوار داشته‌اند، بلکه از طرفی هم بی‌تأثیر از آن‌ها نبوده‌اند، و نخستین تمدن شناخته شده این سرزمین را سومریان تشکیل دادند.

سومر: تقریباً در اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد مسیح حادثه‌ای عظیم در بین النهرین به وقوع پیوست و آن مسکون شدن دره‌های بزرگ رودخانه‌ها بود. پس از این حادثه بود که نوشتن، هنر، معماری ساختمانی و شکل‌های جدید حکومتی پدیدار گردید. معماری سومر در خدمت معابد و برعکس آن معماری مصر در خدمت آرامگاه‌های پادشاهان مصری بوده است.

سومریان مردمی کشاورز بودند که طرز مهار کردن سیل را آموختند و شهرهایی با دیوارهای قطور ایجاد کردند. مانند «اروک» (ارخ و ارک به روایت کتاب مقدس) یا وارکای امروزی، «لاگاش» یا قلوه کنونی. اقوام سامی از صحرای غربی آمدند و همه چیز را از سومریان آموختند و شهرهایی مانند: کیش، آکد، ماری و بابل را ساختند. پادشاهان

۱۴ آشنایی با معماری جهان

مهمی مانند سارگون اکدی، حامورابی بابلی در میان آن‌ها شهرت بیشتری یافتند. «اروک» بزرگ‌ترین شهر سومری، دو مجموعه بزرگ پرستشگاهی داشت: اولی به نام معبد «انانا» از آن «اینانا» الهه عشق بوده، دیگری به «آنو» خدای آسمان تعلق داشت. هر کدام از این دو مجموعه دارای چند پرستشگاه بودند که قدیمی‌ترین آن‌ها در دوره «اروک» ساخته شده بود. قدیمی‌ترین معبد حفظ شده مجموعه «انانا» به معبد سنگ آهک معروف است، زیرا دست کم بخش‌های پایینی دیوارهای آن از این سنگ ساخته شده است. و این نکته زمانی شایان توجه است که به خاطر بیاوریم در جلگه بین‌النهرین هیچ‌گونه سنگ ساختمانی یافت نمی‌شده است. این پرستشگاه فضایی به ابعاد ۷۶×۳۰ متر را در بر می‌گرفت و از یک تالار مرکزی و اتاق‌های متقارن جنبی تشکیل می‌شد که یکی از این‌ها در هر طرف پله‌هایی داشت که به بام می‌رفت. مهم‌ترین اتاق ساختمان، در جناح کوتاه جنوبی، به تالار مرکزی باز می‌شد و دو اتاق جنبی در دو سوی آن داشت. در حالی که نقشه و طاقچه‌های این معبد از الگوهای مرسوم پیروی می‌کنند. استفاده از سنگ آهک در آن استثنایی است (وایت هاوس، ۱۳۶۹: ۷۴)؛ (ش، ۱).

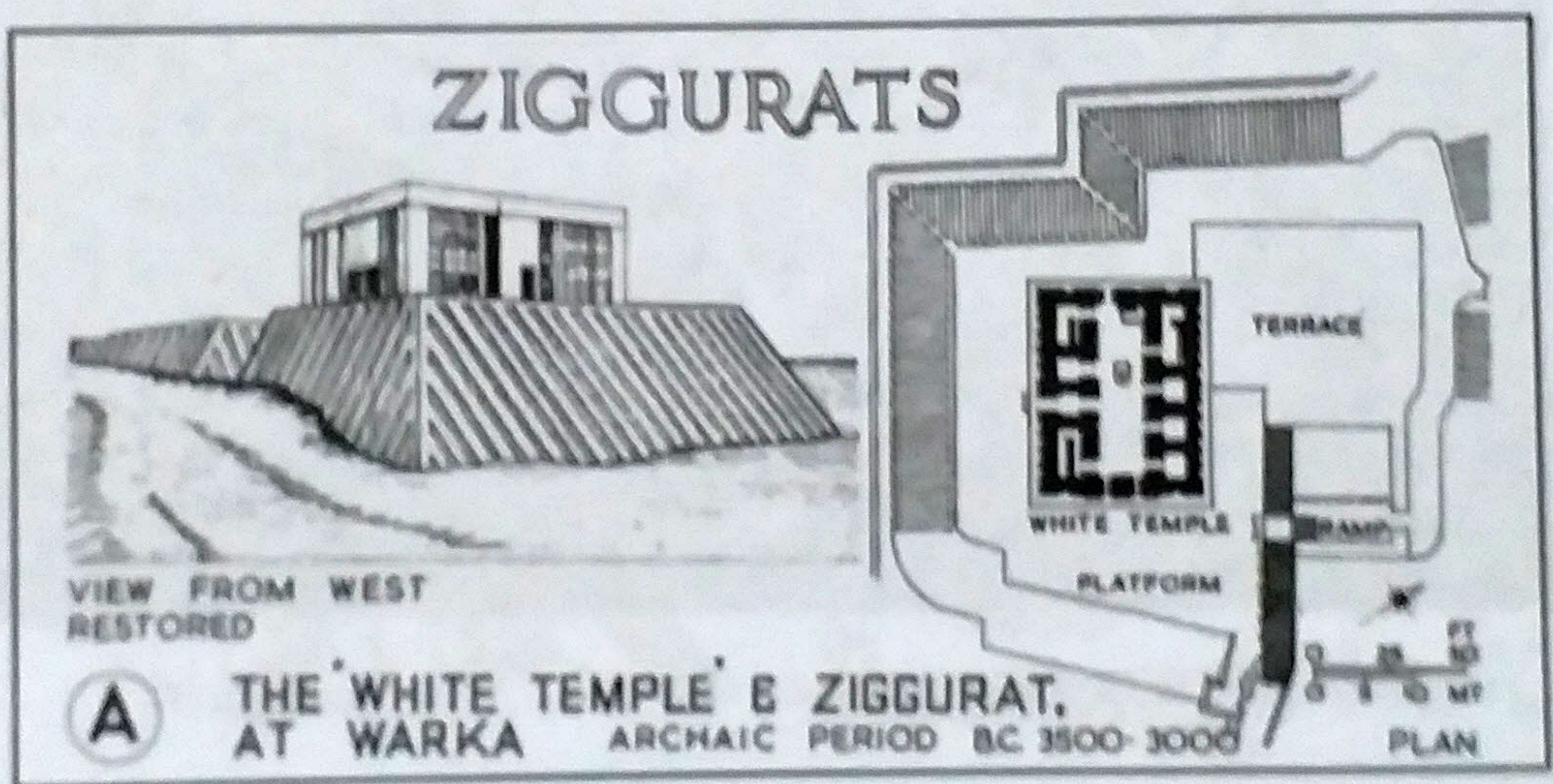

ش، ۱: نقشه معبد سنگ آهک (خدای انانا) (مورتگات، ۱۳۷۳: ۱۱).

در مرحله بعدی، ساختمانی جانشین «معبد سنگ آهک» شد که از آن هم عظیم‌تر بود و به «معبد ستون» معروف است. این ساختمان که هنوز به طور کامل حفایر نشده است بر سکویی آجری قرار داشت و از طریق یک دروازه یا ستون‌بندی به

معماری بین النهرین ۱۵

آن وارد می‌شدند که از دو ردیف ستون عظیم آزاد تشکیل می‌شد. هر ردیف دارای چهار ستون بود که قطر هر کدام به ۲/۶ متر می‌رسید. این ستون‌ها و دیوارهای محوطه کنارشان، که به صورت یک سلسله نیم‌ستون ساخته شده بودند و نیز سکوی ساختمان، همه با نوعی موزاییک متشکل از مخروط‌های گلی تزیین می‌شدند و این هم یکی از ویژگی‌های معماری پرستشگاه‌های سومری است (مالووان، ۱۳۶۸: ۲۹). به این صورت که طرح‌های منظمی را با کنار هم قرار دادن قاعده مخروط‌هایی از گل پخته به وجود می‌آوردند و این مخروط‌ها را که همیشه به رنگ سرخ، سیاه و سفید بود در گچ دیوارها فرو می‌کردند. به نظر می‌رسد که طرح این تزیینات تقلیدی از نقش پارچه باشد. از این مخروط‌های گلین همه‌جا دیده می‌شود، اما معبد دیگری در «اروک» میان دو مجموعه «آنو» و «اینانا» قرار دارد که در آن از مخروط‌های سنگی استفاده شده است؛ سنگ‌های آهکی سرخ و سیاه و مرمر «سفید» (ش، ۲).

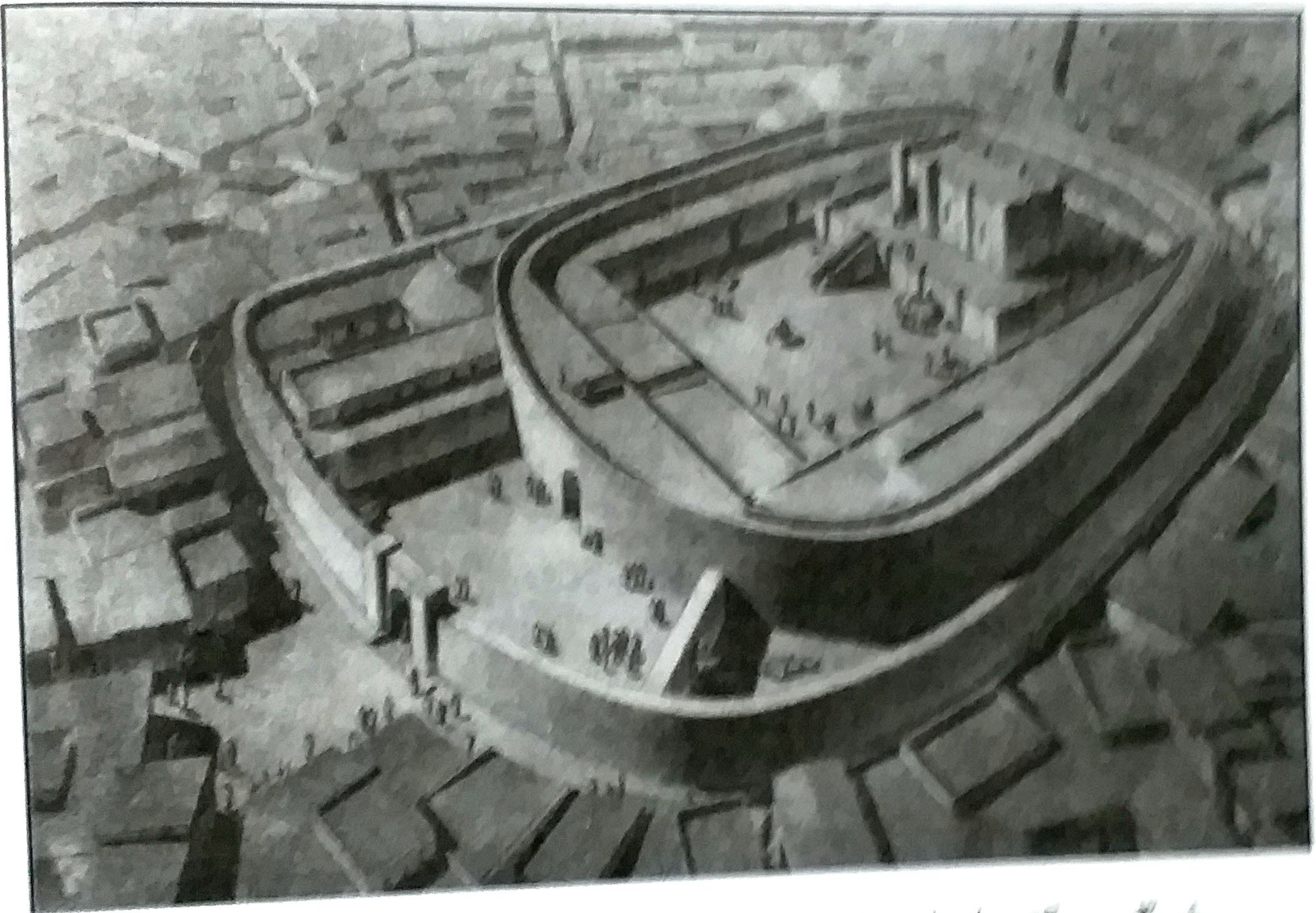

ش ۲: نقشه و پرسپکتیو معبد سفید در زیگورات آنو (Fletcher, 1989: 68)

هر معبد روی سکوی افراشته‌ای قرار دارد که با ساختن معبد بعدی مرتفع‌تر می‌شود تا این که آخرین پرستشگاه روی تپه عظیم مصنوعی قرار می‌گیرد که همان زیگورات باشد. در بین‌النهرین پرستشگاه نمودار کوشش انسانی عظیمی بود که برای ساختن آن به کار می‌رفت ساختمان معبد با کار داوطلبانه و تعاونی انجام می‌شد. پرستشگاه را به معنی واقعی به عنوان محل اقامت خدا (الهه) تلقی می‌کردند. هر شهروندی به یکی از پرستشگاه‌های شهر وابسته بود و کل جامعه شهر حتی بردگان، به نام «مردم نانا یا مردم نینهورساگ»، یا ... نامیده می‌شدند (واپت هاوس: ۷۶).

۱۶ آشنایی با معماری جهان

در بین‌النهرین زمان سومریان و حتی پیش از آنان معماری در خدمت مذهب بود. در حقیقت معماری و هنر را مذهب تعیین می‌کرد، به عنوان مثال، نقشه شهر، این مرکزیت خدا را در زندگی خود نشان می‌دادند، زیرا معبد خدا هسته ساختمانی با عظمت آن را تشکیل می‌داد. این معبد نه فقط کانونی برای این شهر بلکه مرکز فعالیت‌های اداری و اقتصادی آنان نیز بود. معبد در واقع مرکز قلمرو خدایی بود که در نزد مردم زمین‌دار و رهنما دار بزرگ و ثروتمند و نگهبان شهر به شمار می‌رفت (ش، ۳).

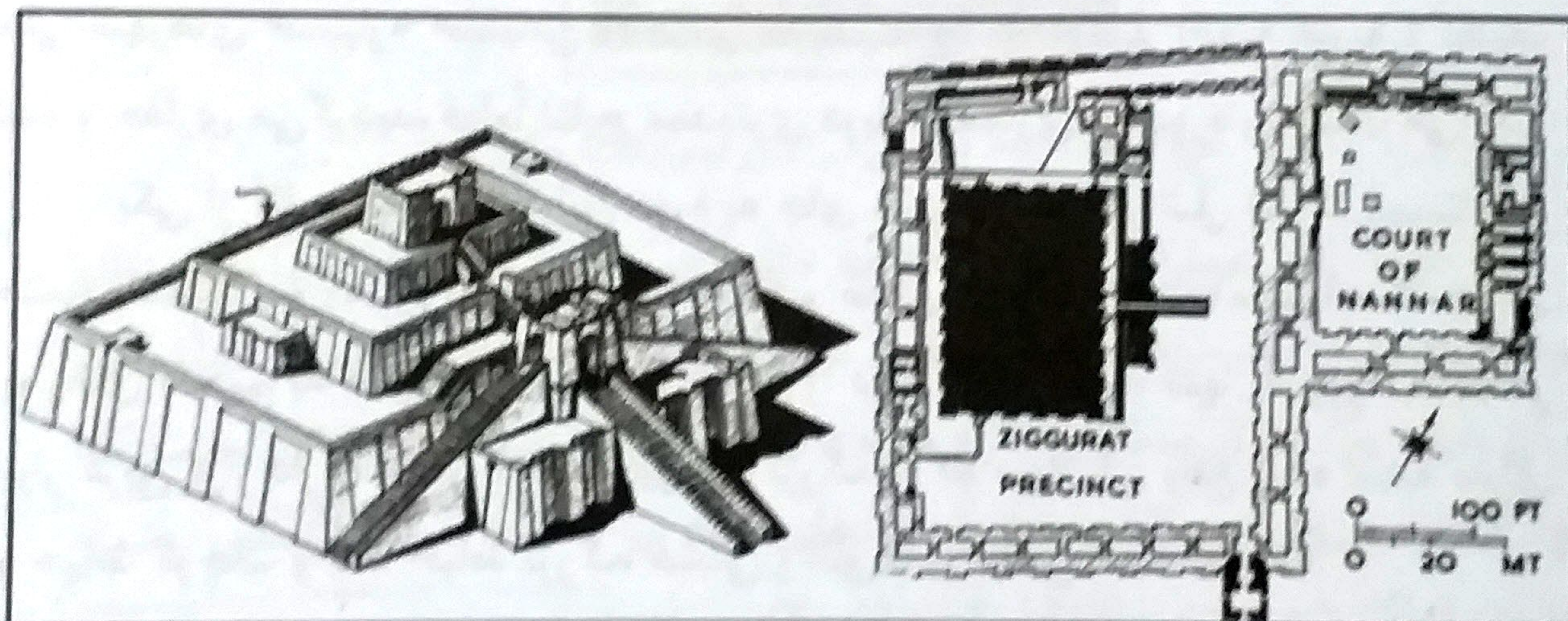

ش، ۴: پرسپکتیو بازسازی شده از معبد خفاجه هزاره سوم ق.م (Fletcher: 71).

برجسته‌ترین بخش مجتمعی و در واقع شناخته‌شده‌ترین ساختمان در دره بین‌النهرین معبد بود که، زیگورات نامیده می‌شد. اکثر مورخان و محققان معتقدند که زیگورات را سومری‌ها به وجود آوردند. فرم و نام زیگورات که در دوره‌های بعد مشخص شد، زیگورات در زبان بابلی به معنای کوه بوده است، بعدها نیز مورد استفاده بابلی‌ها قرار گرفت. زیگورات در زبان بابلی به معنای سکو یا بنای پله‌پله‌ای که عرض و طول هر طبقه از اشکوبه پایین‌تر کم‌تر است. از چگونگی پیدایش یا نقش این ساختمان‌های عظیم و چندطبقه خشتی اطلاعی به دست نیامده است. بعضی‌ها این ساختمان‌ها را پلکان‌هایی از آسمان یا کوه‌های ساختگی توصیف کرده‌اند (مجیدزاده، ۱۳۶۵: ۴۵). بیشتر دولت شهرهای ویران شده سومر، اور، وارکا، نیپور، لارسا و اریدو و همچنین در

معماری بین النهرین ۱۷

پای زیگورات‌ها که به دوره سومری نوین که از سده بیست و دوم تا سده بیست و یکم پیش از میلاد مربوط می‌شود، معماران می‌کوشیدند، بلندترین و گوه‌پیکرترین بنای ممکن را روی زمین برپا دارند. برای ساخت یک زیگورات نخست کوهی از خشت خام بر روی شالوده‌ای عظیم به ارتفاع ۱۵ متر دو طبقه سوار بر روی هم قرار دادند که به ترتیب کوچک‌تر می‌شوند و از آن دو احتمالاً طبقه بالا در حکم پی زیارتگاه بوده است. سه پلکان خربشته‌ای هریک با یکصد پله در یک نقطه به دروازه برج‌دار زیگورات می‌رسند و از آن جا احتمالاً پلکان دیگری به زیارتگاه یعنی مرکز نمایش‌های آیینی منتهی می‌شود. ساختمان زیگورات اور کوه محکمی از خشت خام با نماسازی ضخیمی از آجر با ملات قیری است. آجر را به این علت با ملات قیر در نماسازی به کار می‌بردند که بر قدرت و استحکام آن در برابر سیل‌ها و دیگر عوامل طبیعی بیفزایند. احتمالاً هرکدام از طبقات ساختمان زیگورات رنگ مخصوص داشت و بر روی آن درختکاری یا گل‌کاری شده بوده است (ش، ۴).

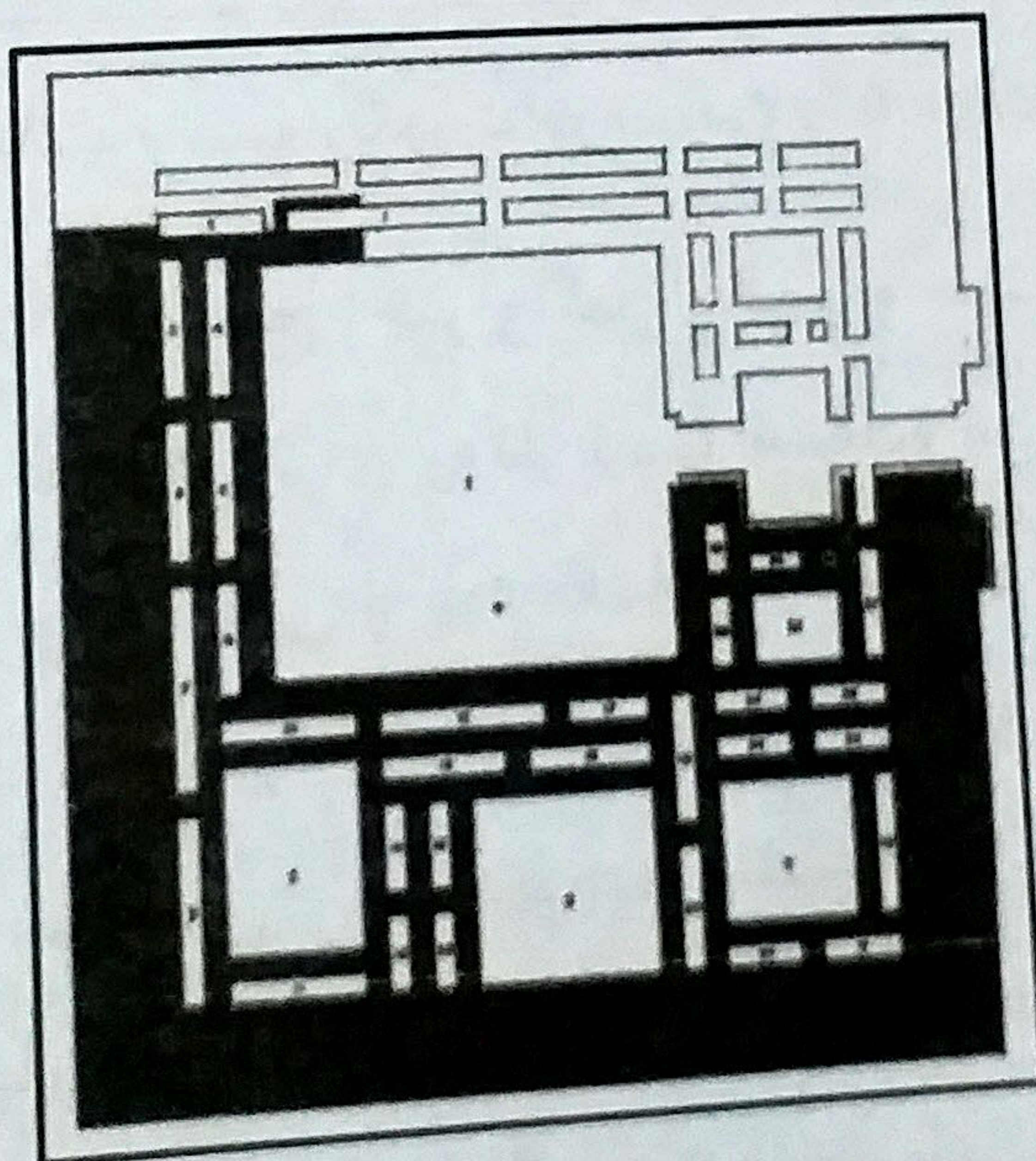

ش، ۴: پرسپکتیو و نقشه زیگورات اور (سومر) (Fletcher:68).

معماری سومری‌ها از مصالح آجر و گل و قیر و خشت برای زیرکار، ولی آجرجوش و گاهی آجرهای لعاب‌دار برای روکار (نما) استفاده می‌شده، چوب نیز در این معماری به کار می‌رفت، در واقع اساس و پایه معماری سومری که بعدها اکادی‌ها و بابلی‌ها هم از آن تقلید و اقتباس نموده‌اند، از جرز و قوس و طاق گهواره‌ای بوده است. این عنصر بنیادی از هزاره سوم قبل از میلاد وجود داشته است، که به سرزمین‌های شمالی بین‌النهرین اشاعه یافته است. هنر سومری، هنر دینی (گاهنی) تشریفاتی و مبتنی بر پرستش خدایان گوناگون و نیز بزرگداشت فرمانروای روحانی بوده است.

۱۸ آشنایی با معماری جهان
معماری دوره آکاد: تاریخ سابقه به سلطنت رسیدن بنیانگذار سلسله پادشاهان معماری دوره آکاد: تاریخ سابقه به سلطنت رسیدن بنیانگذار سلسله پادشاهان معماری دوره آکاد: تاریخ سابقه به سلطنت رسیدن بنیانگذار سلسله پادشاهان
 آکاد را که نامش سارگون بود، حدود سال ۲۳۰۰ ق.م می‌دانند. با روی کار آمدن وی تغییرات شگرفی که دنیای آن زمان تا آن روز به خود ندیده بود، نخستین بار قدرت سیاسی را در ناحیه وسیعی از بین‌النهرین تحت تسلط سامیان که با حکومت سومری مخالفت می‌کردند، ایجاد نموده است و یک حکومت مرکزی بنیانگذاری کردند. سارگون و جانشینانش، میراث سومری خود را حفظ کرده و آن را هم با سلاح قدرت و هم با توسعه عالی هنرها محفوظ نگه داشتند.

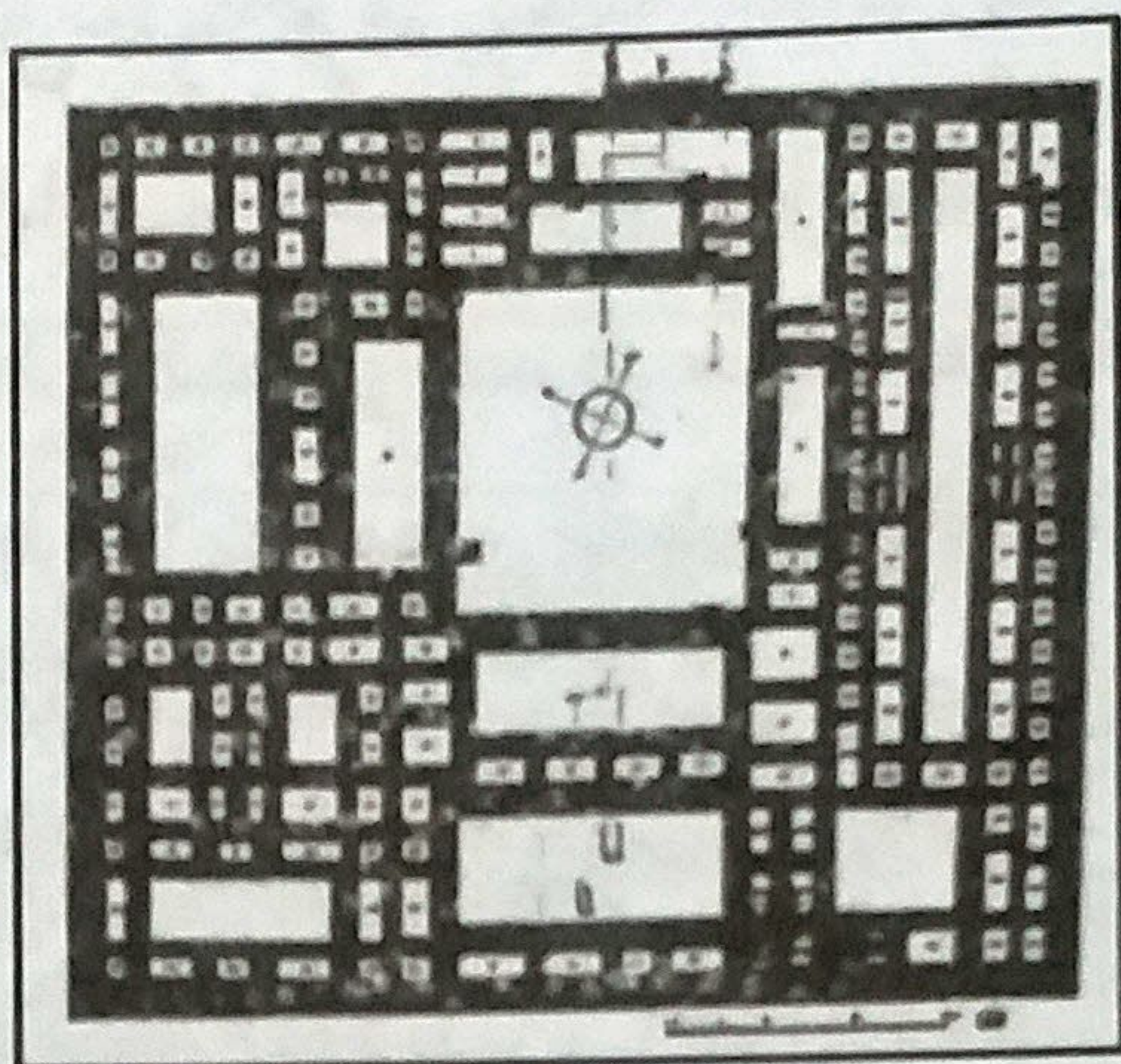
اطلاعات ما درباره معماری آکادی‌ها ناقص است. اگرچه در بسیاری از مناطق آن ادامه معماری دوره سومری، کاملاً محسوس است. آجرهای پلانو-کانوکس، مشخصه دوران سلسله قدیم، در این زمان دیده نمی‌شود. به جای آن آجرهای بزرگ راست گوشه یا چهارگوشه به ابعاد 52×52 سانتی‌متر به کار رفته است. کندن پی دیوارها که پیش از آکاد آغاز شده بود. در این زمان تداوم داشته است. اگر شهرهای اصلی امپراتوری آکاد یعنی شهرهای «سیپار» «شاماش» (خدای خورشید) و شهر ایشتار (الهه عشق) کشف شده و حفاری می‌گردید، قطعاً نتایج عمده‌تری درباره معماری آن دوره به دست می‌آمد. یکی از آثار مهمی که از این دوره به جای مانده، کاخی در تل براك است که احتمالاً متعلق به زمان نارامسین باشد. هر ضلع آن حدود ۱۰۰ متر است. دارای دیوارهای ضخیم به قطر ۱۰ متر است، که آن را در برگرفته است، تنها راه ورود به بنا در دیوار غربی قرار دارد که دروازه‌ای با دو برج بزرگ در دو سوی آن واقع شده است. دارای دو حیاط کوچک و یک حیاط بزرگ، هشتی و اتاق‌های جانبی است (ش، ۵).

ش، ۵: نقشه کاخ نارامسین در تل براك (آکاد) (مورتگات، ۱۳۷۷: ۹۰).

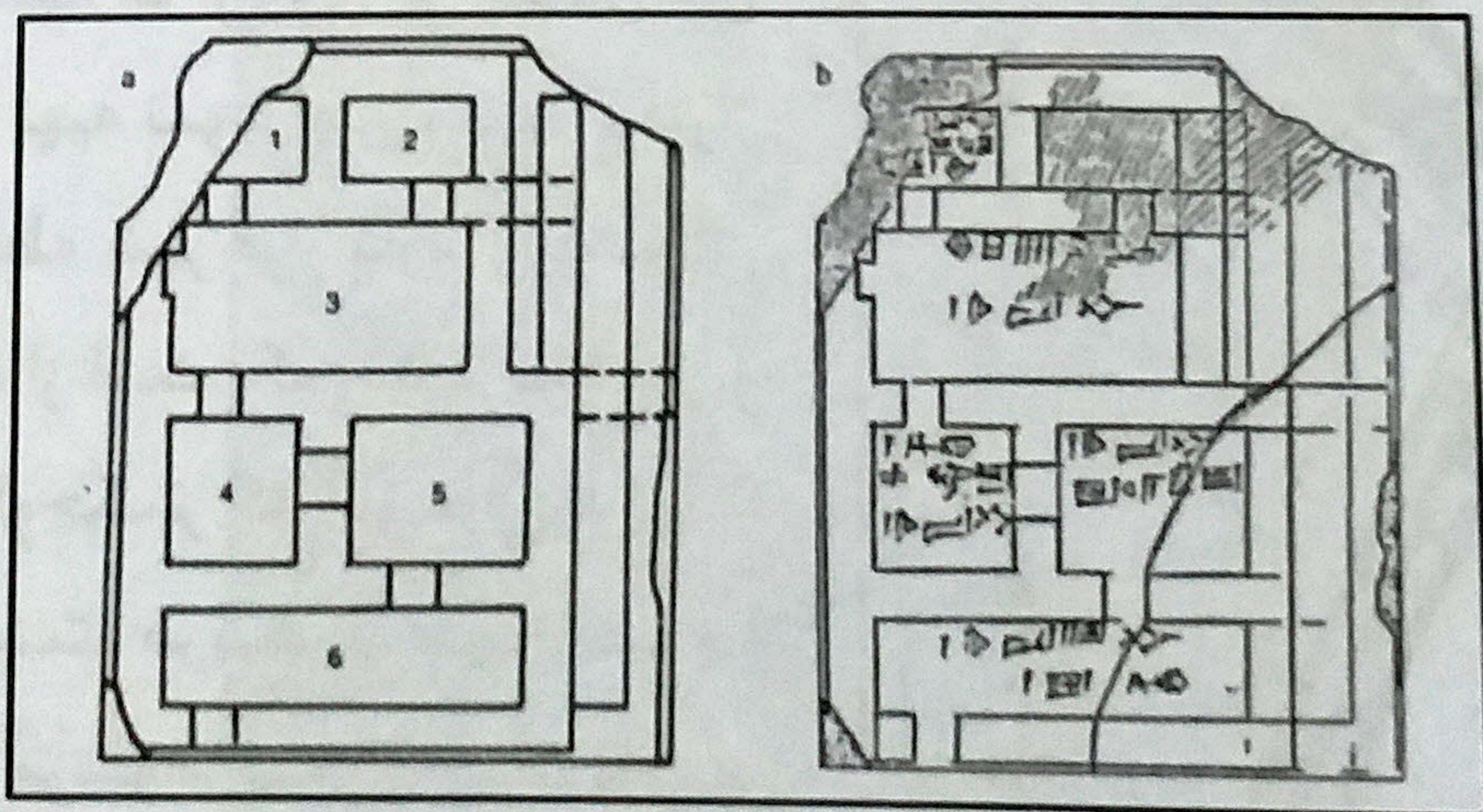
معماری بین النهرین ۱۹

کاخ دیگری به این دوران نسبت داده شده است که در آشور قرار دارد و به کاخ قدیمی مشهور است. دلیل انتساب این کاخ به دوران آکاد وجود کتیبه‌ای بود که به هنگام حفاریات از زیر پی دیوارها به دست آمده است. نقشه این بنا شبیه کاخ نارامسین در تل براك است. این کاخ بنایی است چهارگوشه با یک ورودی که در ضلع شمالی آن قرار گرفته است. یک حیاط مرکزی بزرگ چهارگوشه با چند حیاط کوچک‌تر و اتاق‌های کوچکی به دور آن نقشه این کاخ را تشکیل می‌دهد (ش، ۶).

ش، ۶: نقشه کاخ قدیمی در آشور (مورتگات: ۹۰).

در دوره آکاد معمارانی بودند که نقشه خانه‌های مسکونی شهروندان را طبق نظر کارفرما تهیه می‌کردند. شاهد این مدعا لوح گلی است که از تلو (قلوه) به دست آمده و روی آن نقشه یک منزل مسکونی طرح شده و این کهن‌ترین نقشه ساختمانی است که موجود است. در روی این نقشه محل قسمت‌های خانه نیز به خط میخی اکادی نوشته شده است (ملک شهیرزادی، ۱۳۷۴: ۱۴)؛ (ش، ۷).

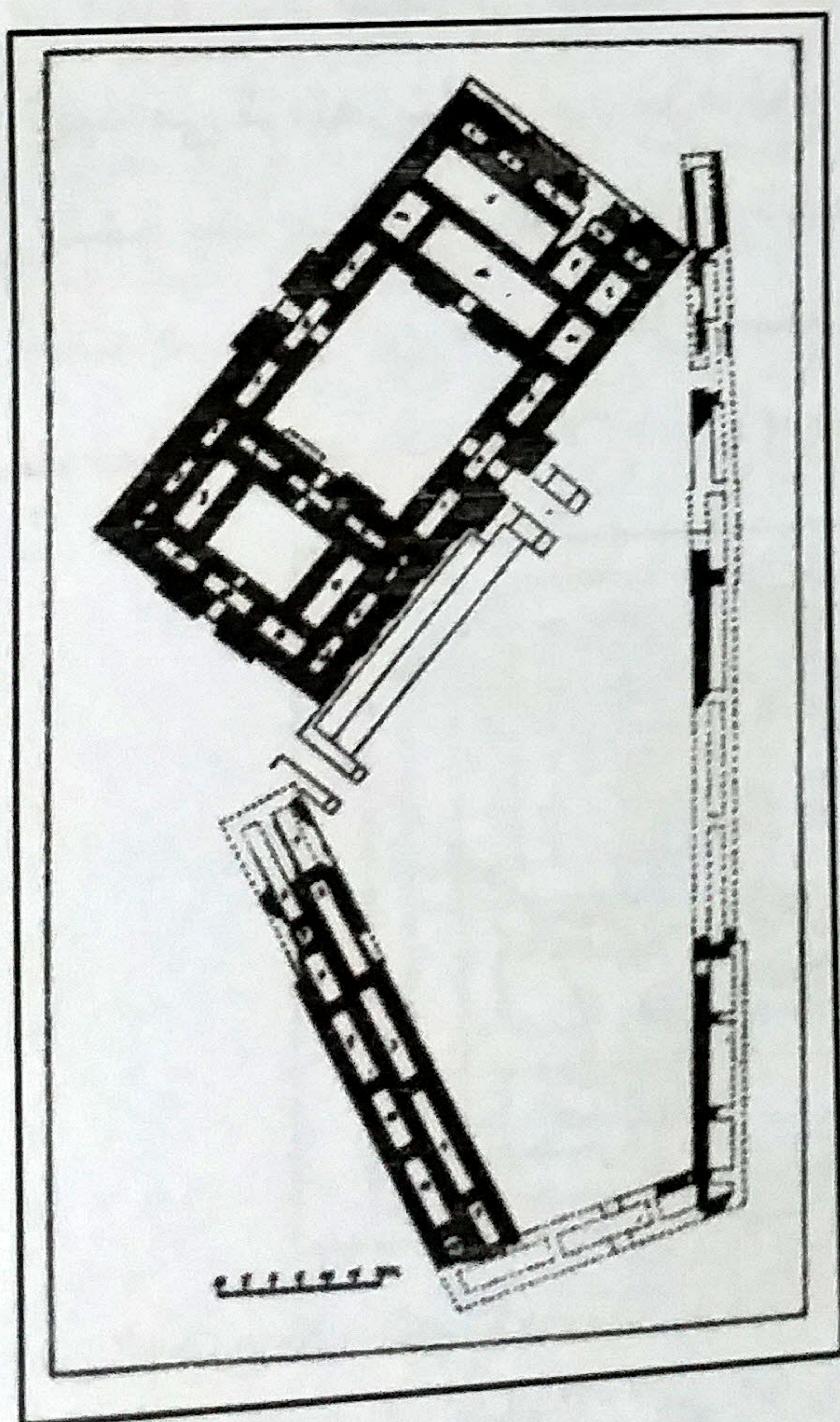

ش، ۷: طرح یک خانه اکادی که توسط یک معمار آکاد بر لوحه‌ای گلی کشیده شده است و از تلو به دست آمده است. ۱- پستو ۲- اتاق خواب ۳- اتاق نشیمن اندرونی ۴- اتاق پذیرایی (بیرونی) ۵- حیاط کوچک ۶- حیاط بزرگ بیرونی (ملک شهیرزادی، همان: ۱۴).

۲۰. آشنایی با معماری جهان
معماری بابل کهن: سلسله بابل قدیم که به وسیله شخصی به نام سومو-آبوم تأسیس یافته بود، از لحاظ سیاسی و گسترش تمدن در دوران سلطنت هامورابی به اوج خود رسید. هرچند که این دوران با عظمت بیش از مدت کوتاهی نپایید، اما هامورابی موفق گردید تا با فتوحات خود بار دیگر ایالات متحده‌ای را تشکیل دهد که قدرت سیاسی و نظامی آن به دست سامی نژادانی بیفتد که از قرن‌ها پیش به طور هسته‌ای در سراسر سرزمین‌های سومر، آکاد از «حلب» تا «لارسا» و از سواحل شرقی دریای مدیترانه تا کوه‌های غربی ایران نفوذ کرده بودند.

تمدن بابل، اختلاف زیادی با تمدن سومری‌ها نداشت. زبان بابلی غیر از زبان سومری بود، ولی با همان خط نوشته می‌شد، در هنر و مذهب آن‌ها تفاوتی نبود و چنین به نظر می‌رسد که فقط خدایان را به نام‌های تازه‌ای می‌خواندند. «مردوک» که خدای بابل بود، بزرگ‌ترین خدایان به شمار می‌رفت و پس از خدایان متعدد دیگری از قبیل «بعل» خدای زمین و «شاماش» خدای «ایشتار» به الهه جنگ و عشق و تعداد زیادی فرشتگان خوبی و بدی قرار داشتند (دولاندلن، ۱۳۶۴: ۳۴).

معماری بناهای بازمانده از دوره بابل کهن به دو دسته عمده تقسیم می‌شوند:
 الف) معابد: از این دوره تنها تعداد کمی از بناهای مذهبی شناخته شده است.

معبد آشور یکی از این بناهاست که به خدای بزرگ ملی آشوری‌ها «آشور» تعلق دارد و به دست «شمشی-آدد» اول بنا گردیده است. اگرچه این معبد کاملاً از بین رفته است، اما از روی پی بنا می‌توان نقشه آن را تهیه نمود. این معبد برفراز بلندترین نقطه شهر قرار دارد. و نقشه آن عبارت است از است یک حیاط مرکزی و سه حیاط کوچک‌تر که اتاق‌هایی آن‌ها را دربر گرفته است. هریک از حیاط‌ها یا اتاق‌های مربوط به آن یک واحد ساختمانی را به وجود آورده است (مجیدزاده، ۱۳۶۵: ۱۰۹)؛ (ش، ۸).

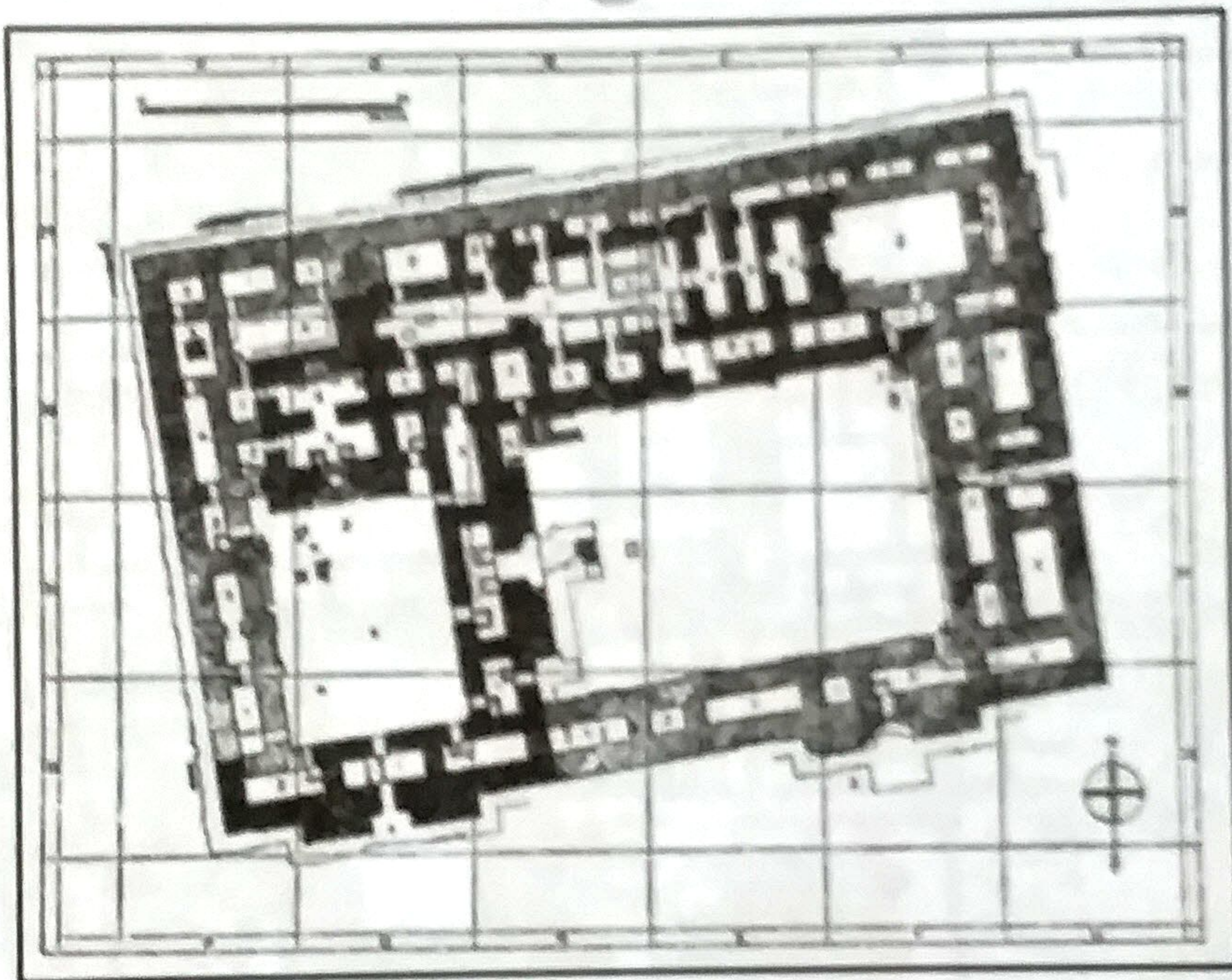
ش، ۸: نقشه بنای معبد آشور (مورتگات، همان: ۱۴۴).

معماری بین النهرین ۲۱

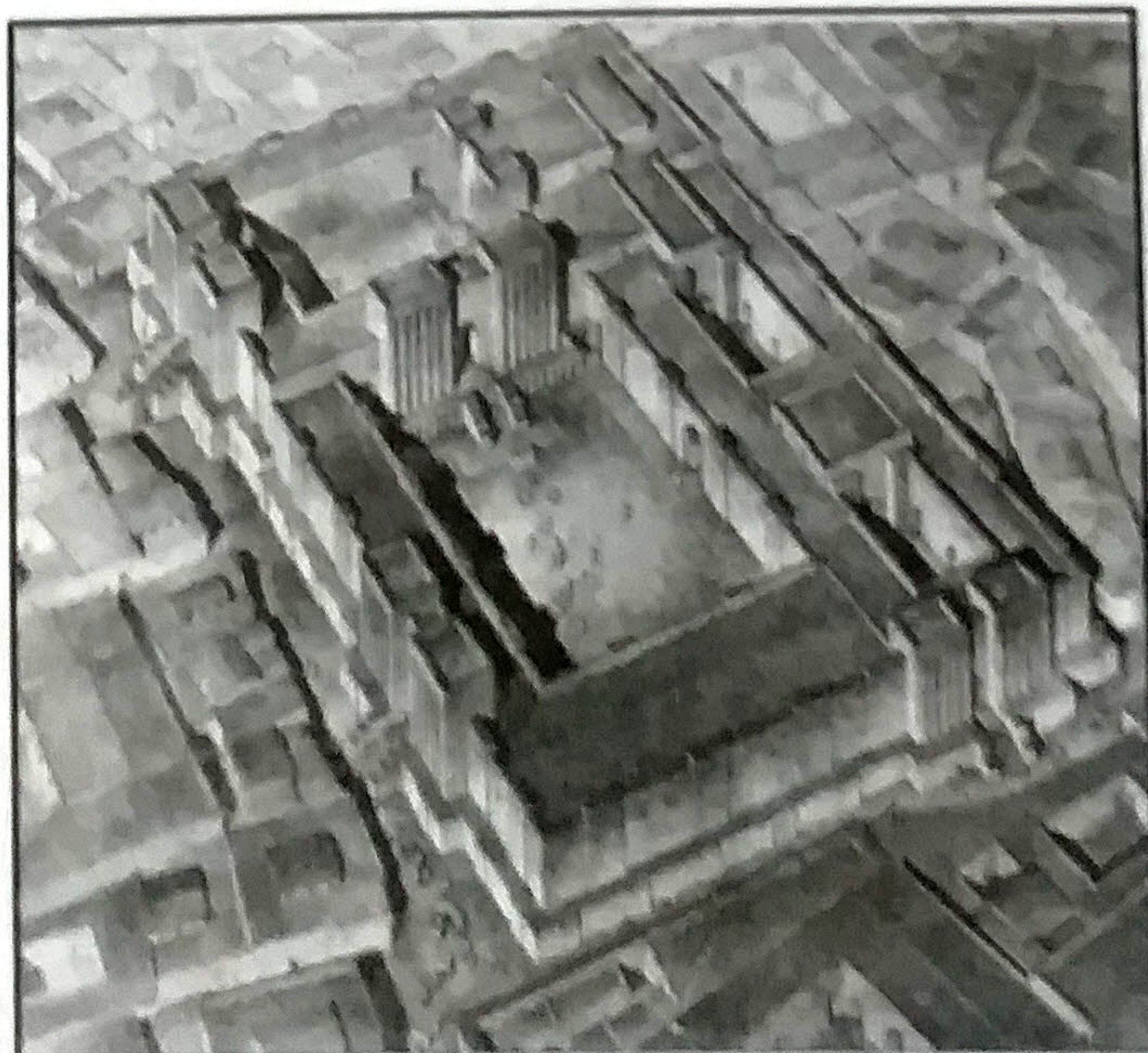
معبد ایشچالی (Fletcher, 1989: 29-32) که پس از سقوط سلسله سوم «لور» (Lloyd, 1961:105) به وسیله «ایق - ادد» دوم بنا گردیده است، متعلق به دوران حکومت مستقل «شنونا» است. این معبد به یک نوع الهه مادر به نام «ایشتار کی کی توم» هدیه شده است. با این که ساختمان معبد بر روی یک مصطبه قرار گرفته اما محراب اصلی که در انتهای بخش غربی آن قرار دارد، بر روی سکویی بلندتر استوار شده است (رو، ۱۳۶۹: ۱۹۲-۱۹۴). معبد دارای ورودی‌های متعدد، یک حیاط بزرگ و سه حیاط کوچک است که زوار طی مراحل خاصی به محراب اصلی دسترسی می‌یافتند (ش، ۹ و ۱۰).

سکوی هستی برای قرار گرفتن معبد روی آن بادبارهای جانبی

نسب دار سدلیل مقاومت
بیشتر دیوارهای نسب دار
نسبت به مناف

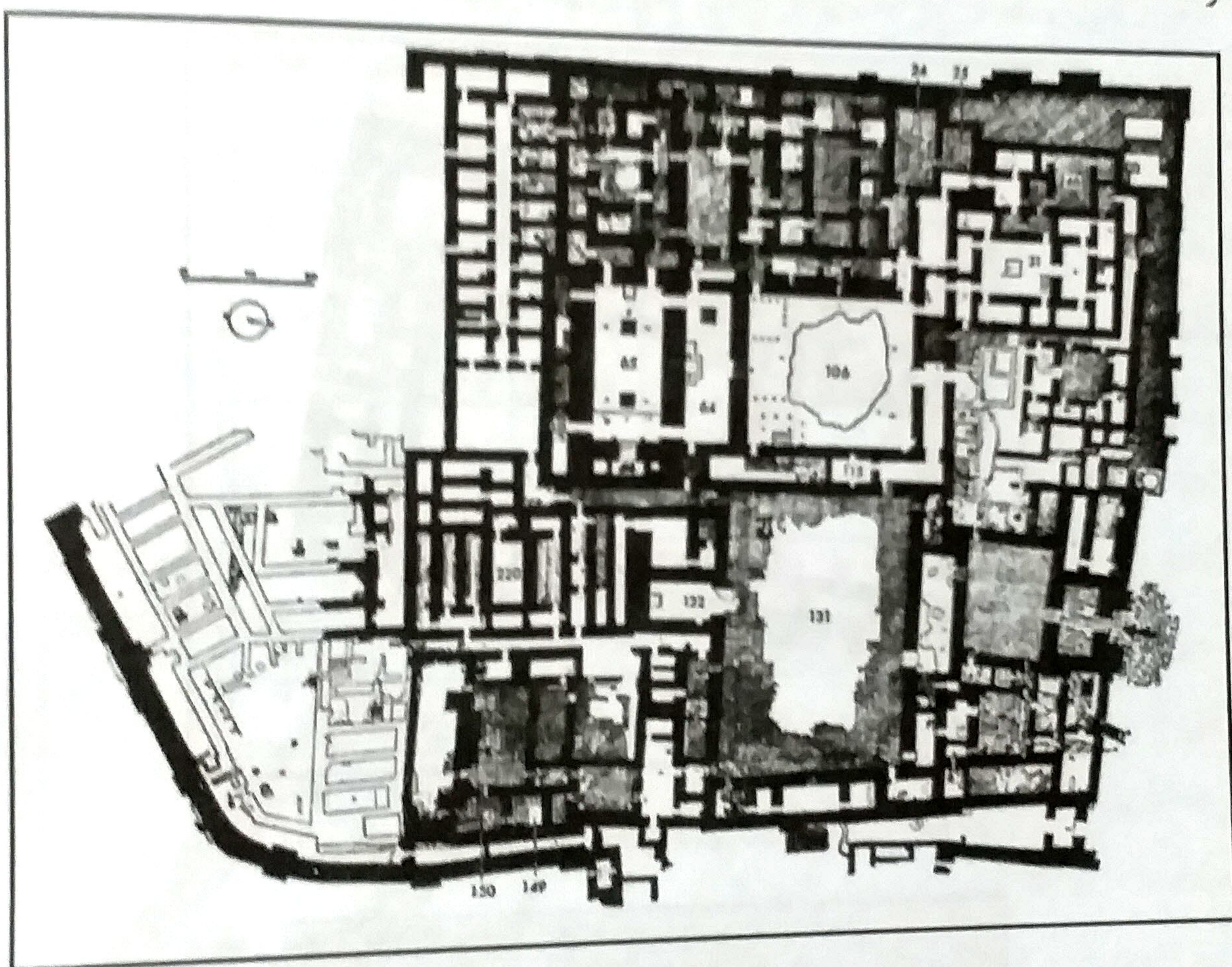

ش، ۹: نقشه معبد ایشچالی (مورتگات، همان: ۱۴۶).

ش، ۱۰: پرسپکتیو طرح بازسازی شده معبد ایشچالی (Fletcher, 1989: 71).

۲۲ آشنایی با معماری جهان
 ب) کاخ‌ها: بابلی‌ها در زمان زمامداری خویش کاخ‌های بزرگی برپا کردند. یکی از بزرگ‌ترین آثار معماری که در بین‌النهرین باستان به انجام رسیده، کاخی است در شهر باستانی «ماری» این بنا یکی از معتبرترین آثاری است که اطلاعات جامعی از کاخ‌های دوران حامورابی در اختیار ما می‌گذارد. کاخ ماری مجموعه‌ای از تالارهای پذیرایی و بارعام است، که بر روی مصطبه‌ای ساخته شده است، و دسترسی به تالار بارعام آن از طریق یک پله نیم‌دایره‌ای شکل امکان‌پذیر است و تزئینات آن عبارت است از نقاشی‌های دیواری در شرح وقایعی که در دوران حکام بین‌النهرین رخ داده است (مجیدزاده، ۱۳۶۵: ۱۱۱)؛ (ش، ۱۱).

ش، ۱۱: نقشه کاخ ماری دوره بابل قدیم (مورتگات: ۱۵۱).

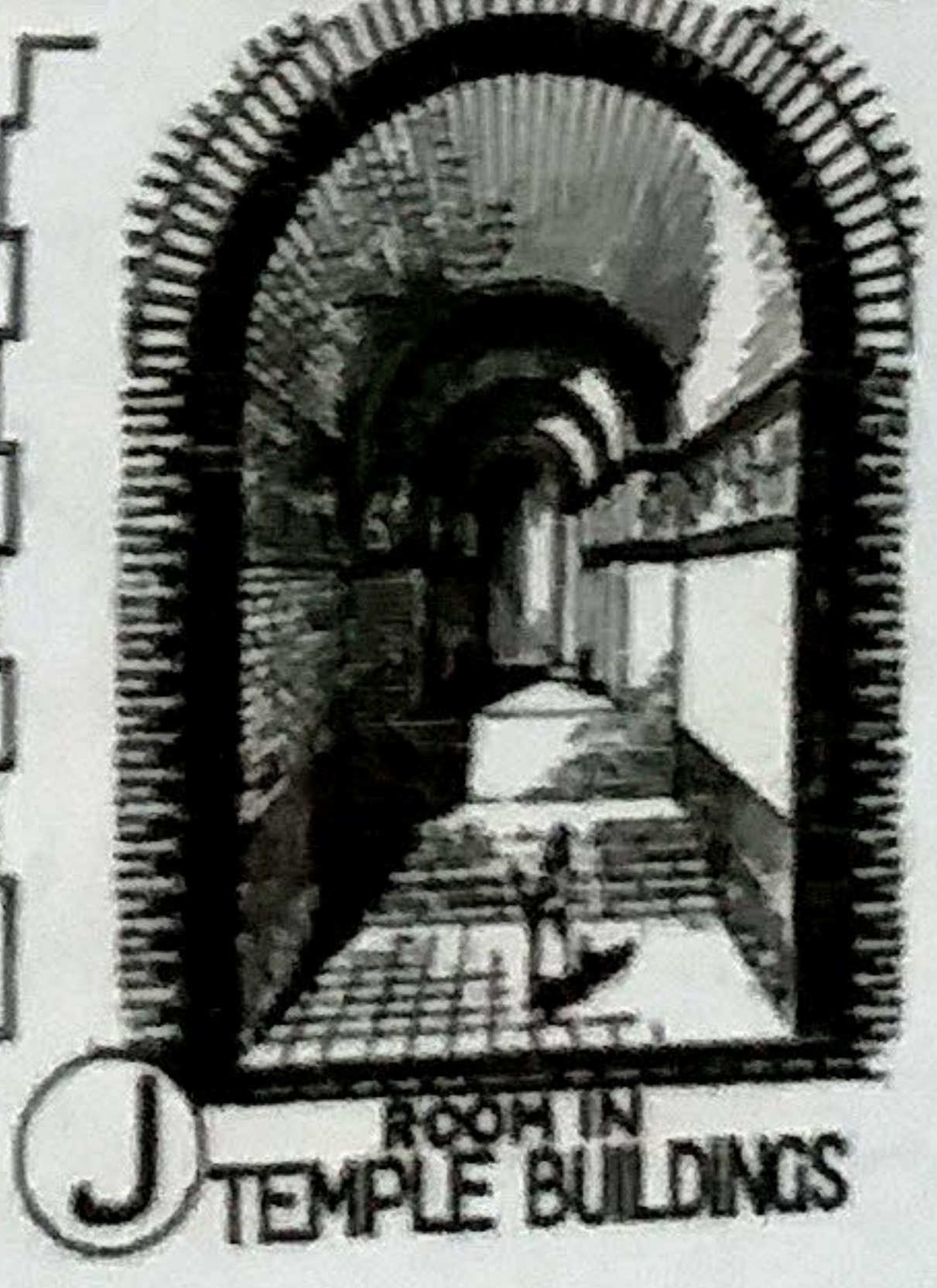
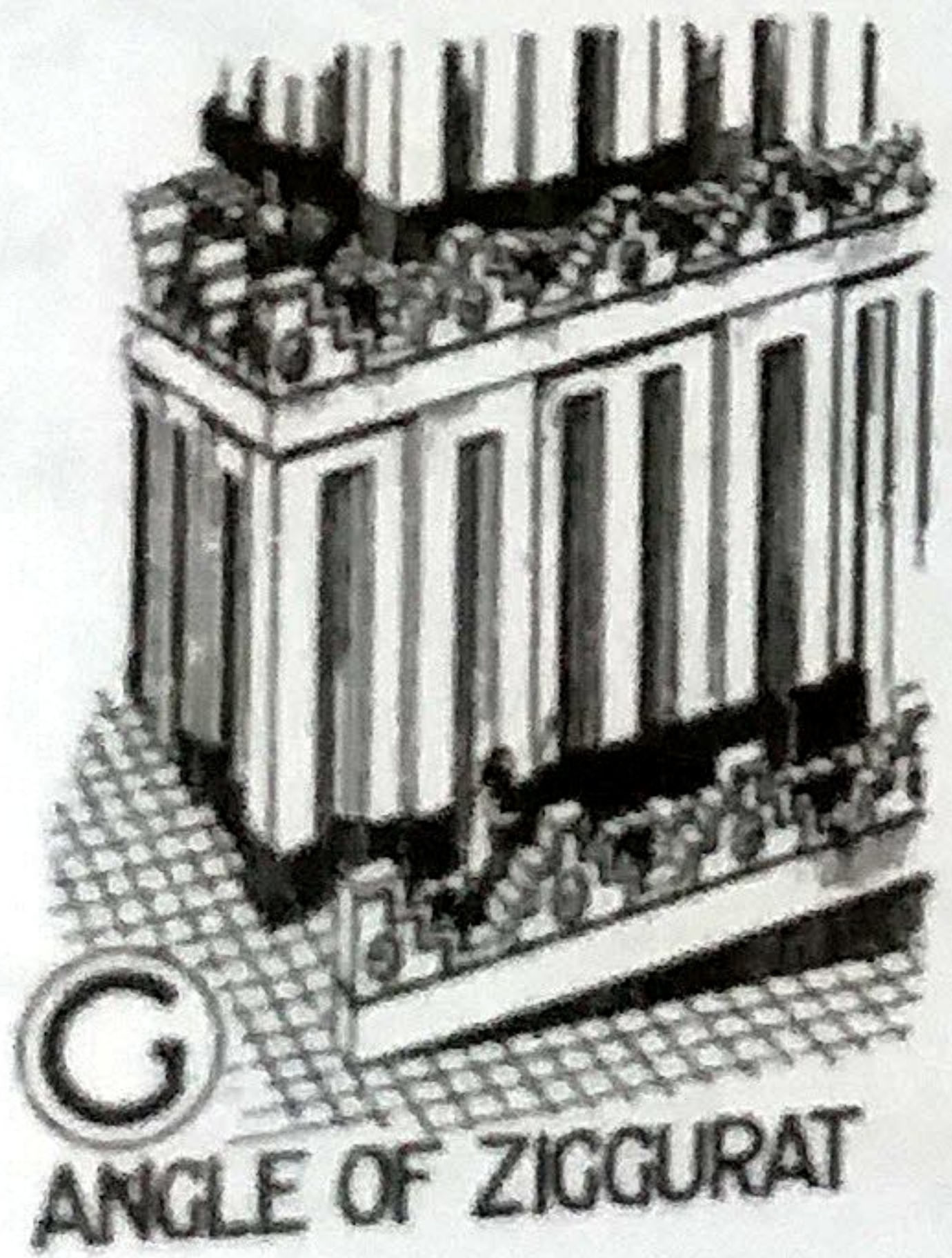
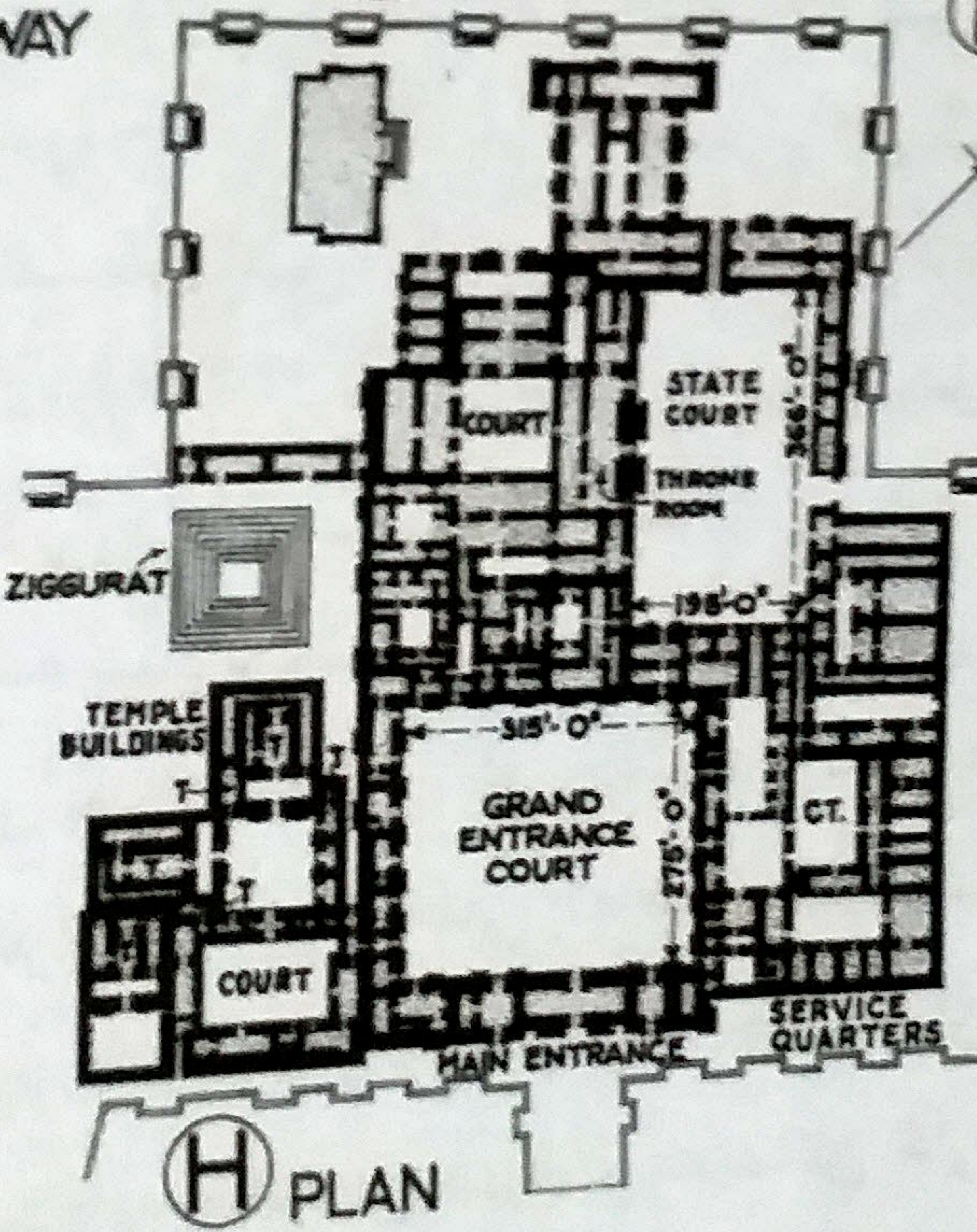
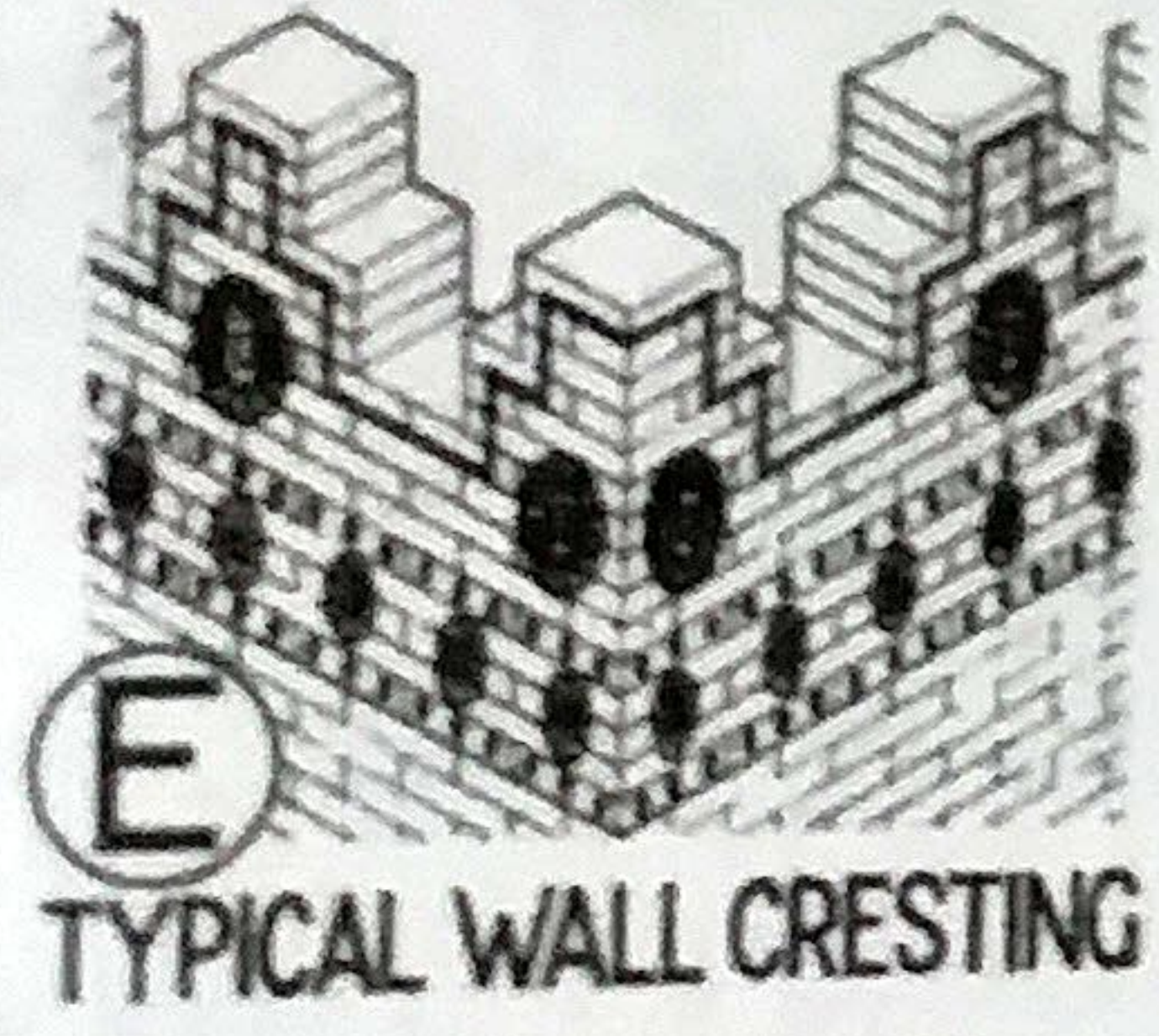
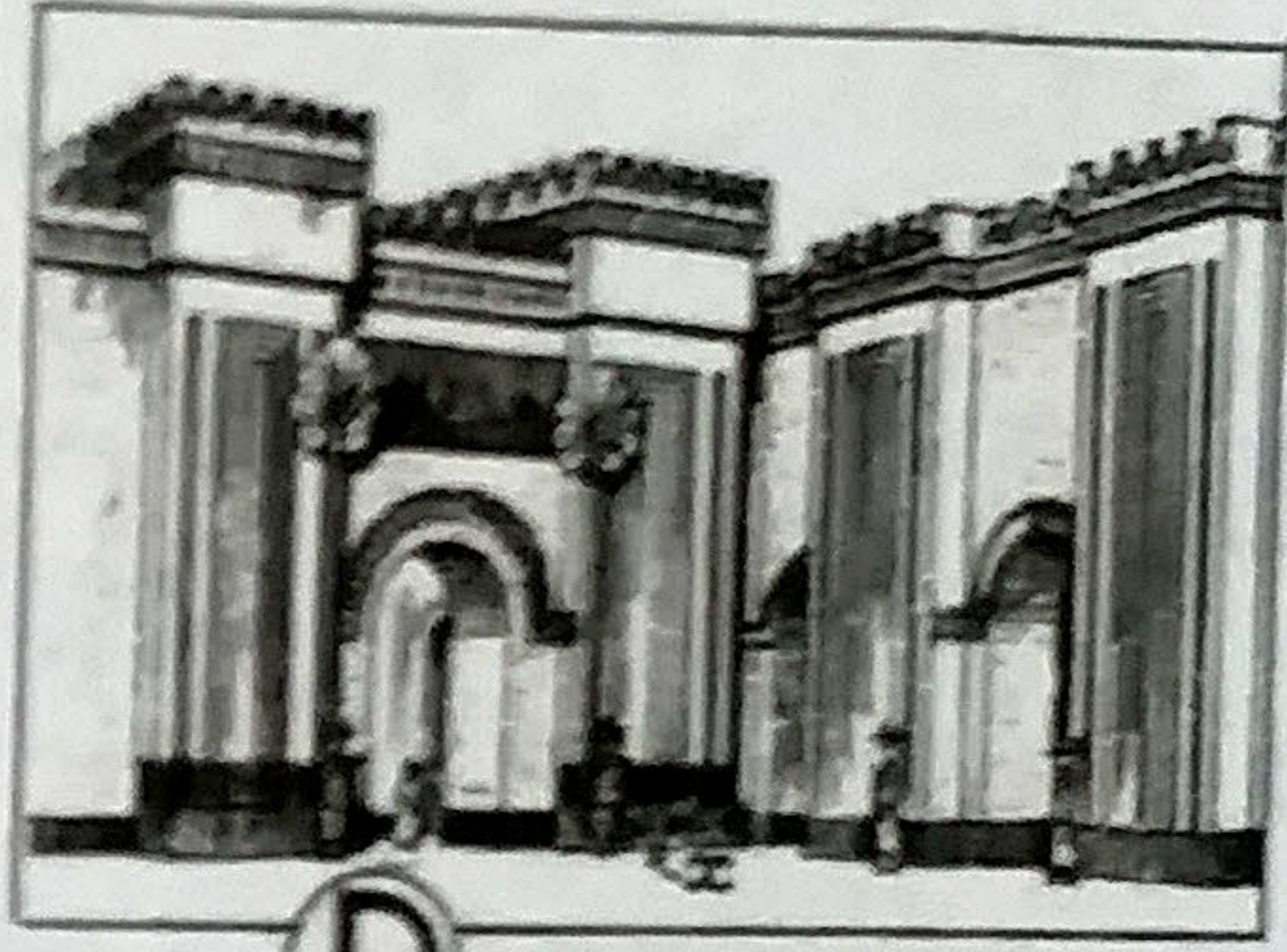
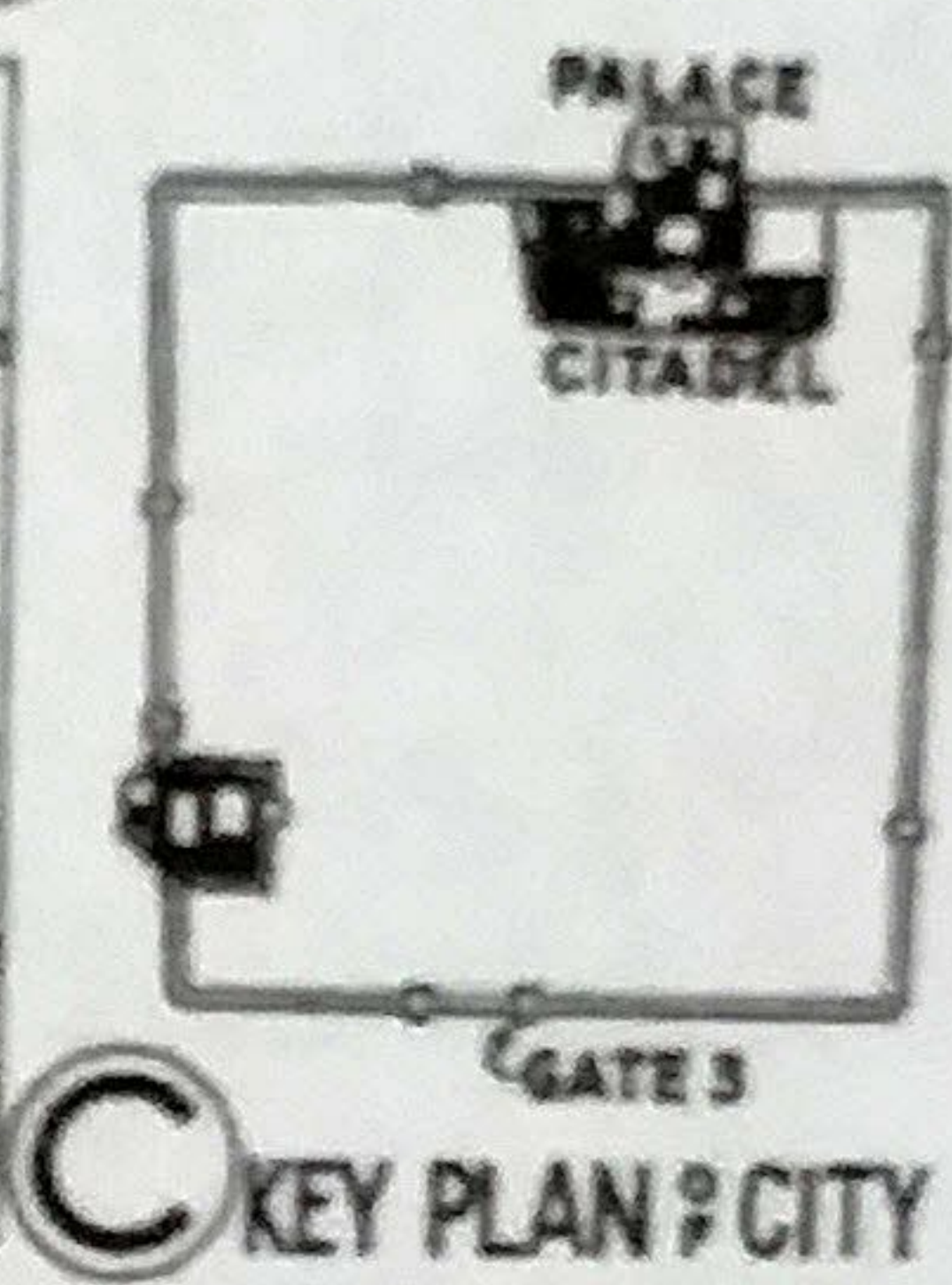
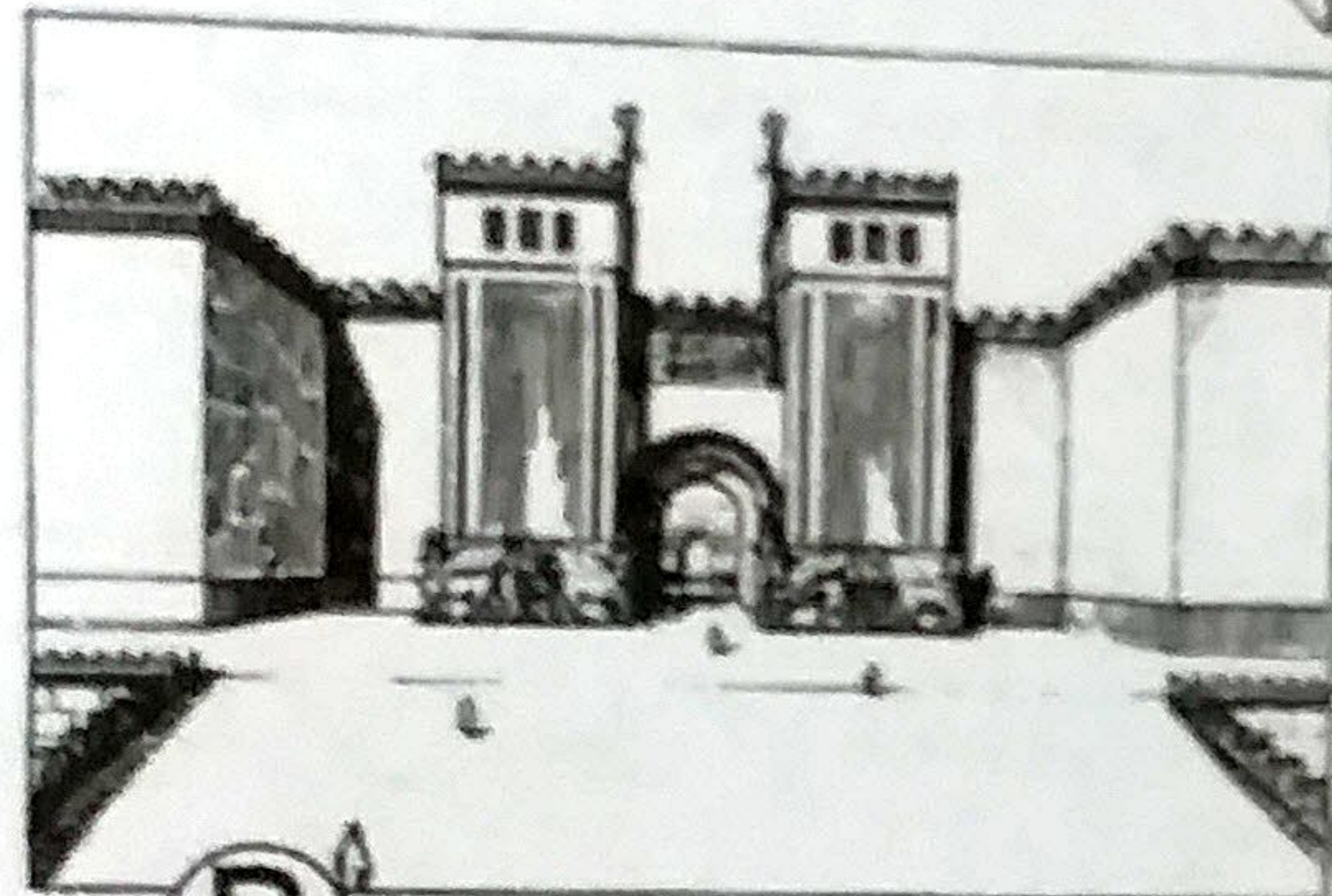
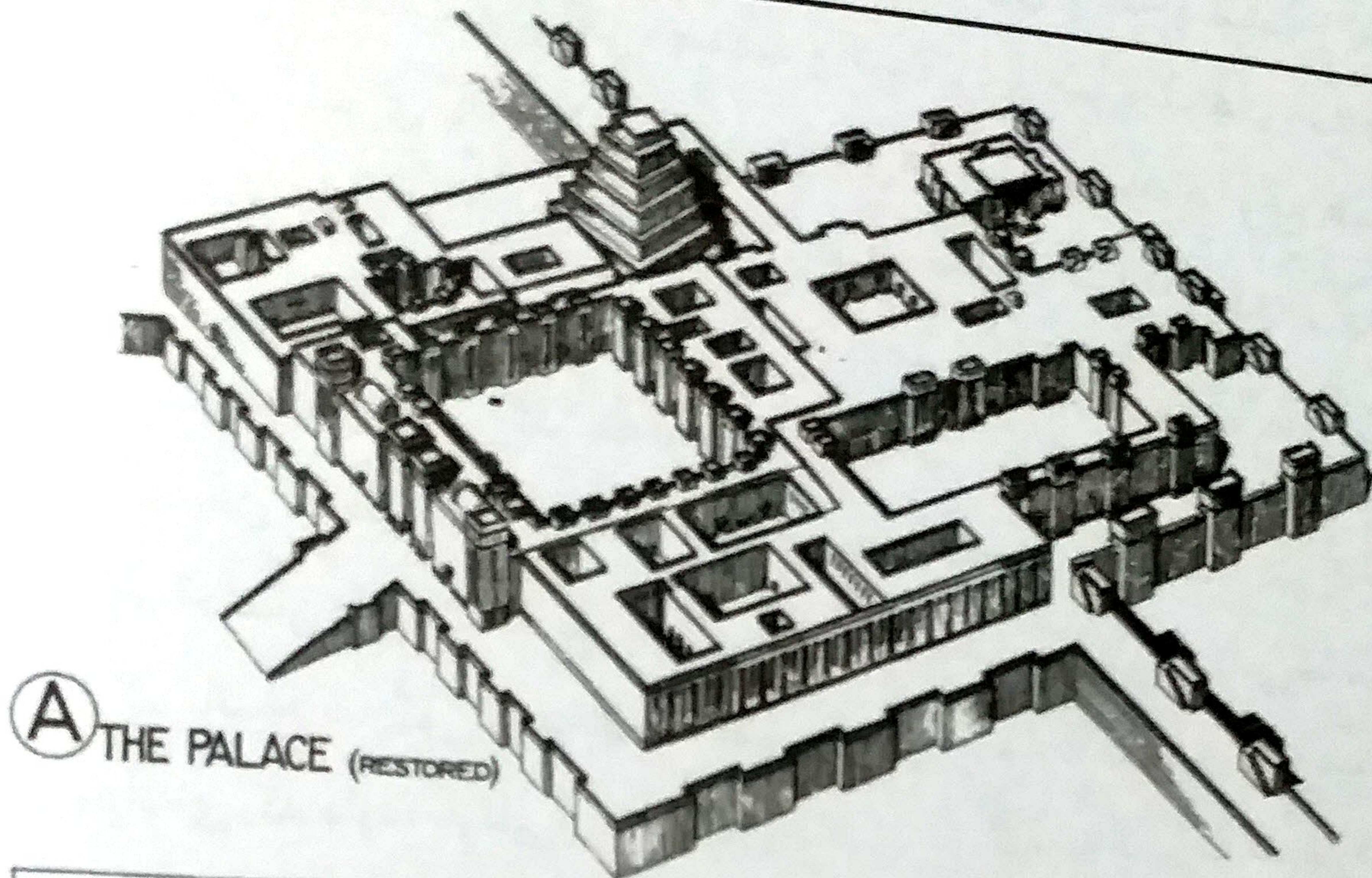
معماری دوره آشور: سرزمین آشور به خاطر واقع شدن در بخش شمالی بین‌النهرین از لحاظ شرایط سخت اقلیمی و کوهستانی بودن، اختلاف فراوانی با بابل در بخش جنوبی بین‌النهرین داشت. این ناحیه مسکن اقوامی بود که «میتانی» (مجیدزاده، ۱۳۷۴: ۱۵۵) نام داشتند و از مغرب آمده بودند و همچنین اقوام دیگری از سومری‌ها و سامی‌ها از جنوب به این قسمت هجوم آورده بودند. نخستین زمامداران آشور خراجگزار امرای «اور» و «بابل» محسوب می‌شدند. اما بعدها به اطاعت «کاسی‌ها» (گیرشمن، ۱۳۶۴: ۱۶۱) درآمدند و شهر آشور مرکز کشورشان گردید (دولاندلن، ۱۳۶۴: ۳۵).

معماری بین النهرین ۲۳

آشوری‌ها در حدود ۸۰۰ ق.م به یک امپراتوری عظیم و قدرتمند مبدل گردیدند و همین امر موجب شد که در هنر و معماری پیشرفت چشمگیری داشته باشند. از لحاظ وضع اجتماعی، اخلاق و عادات، بازرگانی، صنعت و کشاورزی، آشور، شباهت زیادی به بابل داشت و خدایان آشوری با اختلافی که در نام آن‌ها دیده می‌شد، در واقع همان خدایان بابلی بودند (دولاندلن، همان: ۳۸-۳۷). در زمینه معماری، شاهکارهای بزرگی به وجود آوردند. فراوانی سنگ در آشور موجب شد که بناهایی محکم‌تر از ساختمان‌های بابل ایجاد شود. در بناهای آشور گذشته از سنگ، آجر نیز به کار می‌رفت و شهرها را با دیوارهای عریض محصور می‌کردند و معابدی چند طبقه می‌ساختند و نیز کاخ‌هایی زیبا که دارای ساختمان‌های متعدد بودند به وسیله حیاط‌هایی از هم جدا می‌شدند.

ارگ ناتمام سارگون دوم پادشاه آشور که در خرساباد ساخته شده است، با نقشه بلند پروازانه‌ای که دارد، بازتابی از اطمینان شاهان بزرگ به قدرت همواره پیروزمند خویش است. این کاخ مساحتی نزدیک به ۴۰۰ هزار متر مربع و بیش از ۲۰۰ حیاط و اتاق داشت و شهری که این ارگ-کاخ مشرف بر آن ساخته شده بود، روی تپه‌ای قرار داشت با بلندی تقریباً ۱۵ متر و با مساحتی نزدیک به یک و نیم کیلومتر مربع شاید کاخ را به این دلیل در سطحی مرتفع ساخته‌اند که از سطح سیلاب‌ها بالاتر باشد، ولی همین بلندی باعث می‌شد که مقر پادشاه در نقطه‌ای بین خانه‌های زیردستانش و خدایان واقع شود (گاردنر، ۱۳۷۰: ۵۹). با آن که سازندگان کاخ در صدد ایجاد تقارن بوده‌اند، ولی خود کاخ نقشه‌ای آشفته دارد و مجموعه‌ای از اتاق‌ها و تالارهای چهارگوش را دربرمی‌گیرد که خوشه‌وار گرداگرد حیاط‌های چهارگوش ساخته شده‌اند. شکل اتاق‌های دراز و باریک دیوارهای جانبی حکایت از آن دارد که اتاق‌ها با تاق‌های گهواره‌ای خشتی پوشانده شده بودند و این مفیدترین و علمی‌ترین روش مسقف کردن ساختمان‌ها در منطقه‌ای بود که نه الوار کافی داشت نه سنگ‌های مناسب (ش، ۱۲).

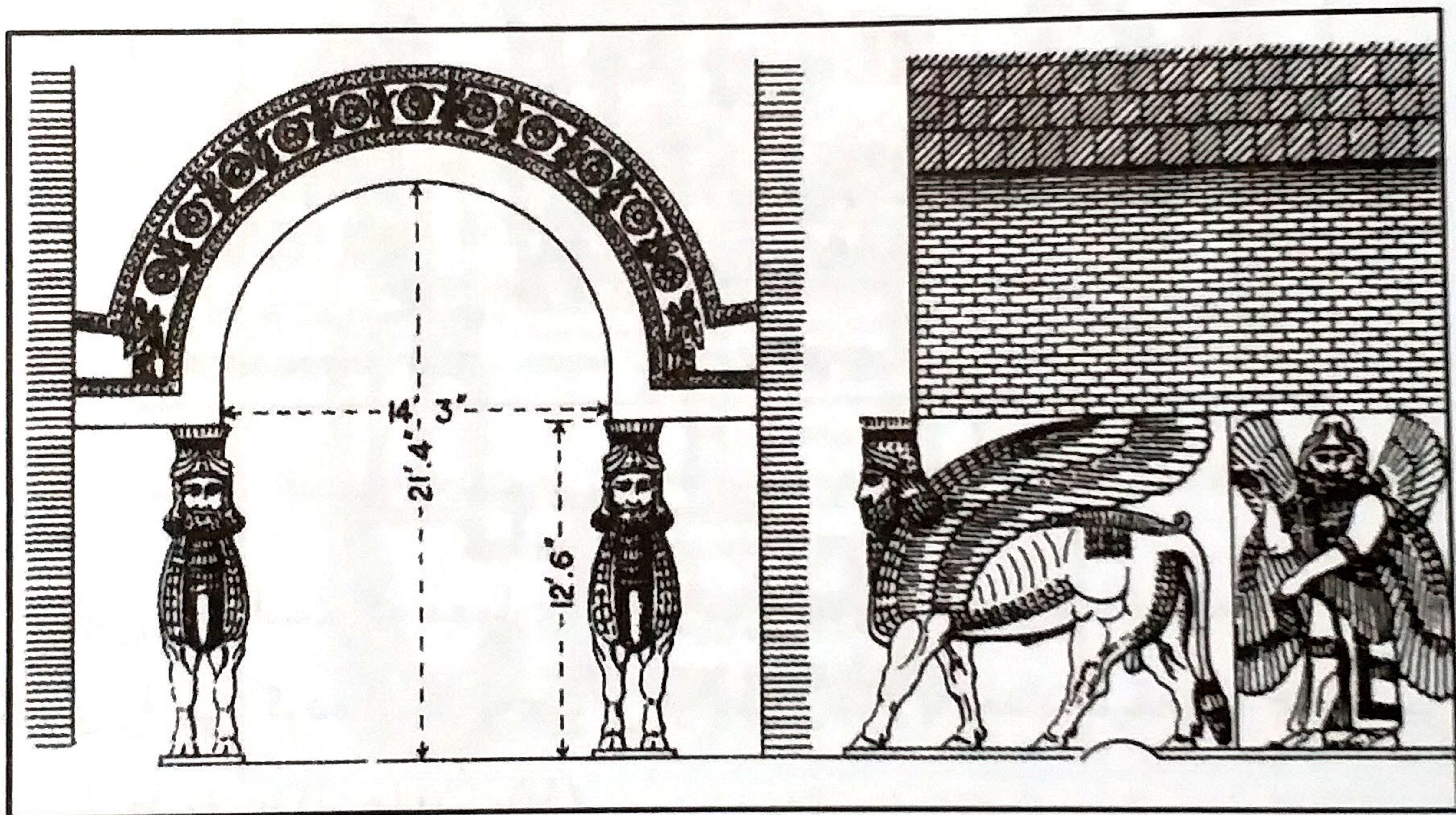
آثار ساختمانی در پشت حیاط اصلی که هر ضلعش به ۹۰۰ متر می‌رسد. در جنب اقامتگاه پادشاه قرار داشت. سارگون در همین جا مأموران بیگانه را رسماً در اتاق دراز، بلند و پرتلاکو خویش به حضور می‌پذیرفت، میهمانان خارجی از یک حیاط بزرگ دیگر وارد می‌شدند، از دروازه مرکزی بین دیوهای غول‌آسای نگهبان که نزدیک به چهار متر ارتفاع داشتند، می‌گذشتند و به حضور پادشاه تاجدار بار می‌یافتند (گاردنر، همان: ۶۰).

معماری بین النهرین ۲۵

علاوه بر مجموعه حیاط‌ها، اتاق تاجگذاری، اتاق‌های دولتی، حرم، آبریزگاه‌ها و حمام‌ها و اتاق نگهبانان که کل کاخ را تشکیل می‌دادند، معبد اصلی زیگورات نیز در این ارگ قرار داشتند. زیگورات «خرساباد» احتمالاً هفت طبقه داشته است، که چهارتای آن تا به امروز حفظ شده‌اند، ارتفاع هر طبقه پنج و نیم متر است و هریک رنگی متفاوت با دیگری دارد. برای دستیابی به این زیگورات پلکان خریشته‌ای حلزونی شکل پیوسته‌ای دور تا دور ساختمان از کف پایین‌ترین طبقه تا نوک بالاترین طبقه ساخته شده بود.

نمای کاخ از پس یک دیوار تنومند کنگره‌دار که در دو طرف دروازه طاق‌دارش دو برج چهارگوش قرار گرفته دیده می‌شد. دور تا دور طاق و برج‌ها نیز روی برج‌ها را با نوارهایی از کاشی‌های لعاب‌دار با رنگ‌های درخشان پوشانده بودند. از دروازه اصلی کاخ، دو گاو بالدار غول‌پیکر با سر آدم پاسداری می‌کردند که مشابه آن را در آثار به جا مانده از تخت جمشید می‌توان دید (ش، ۱۳).

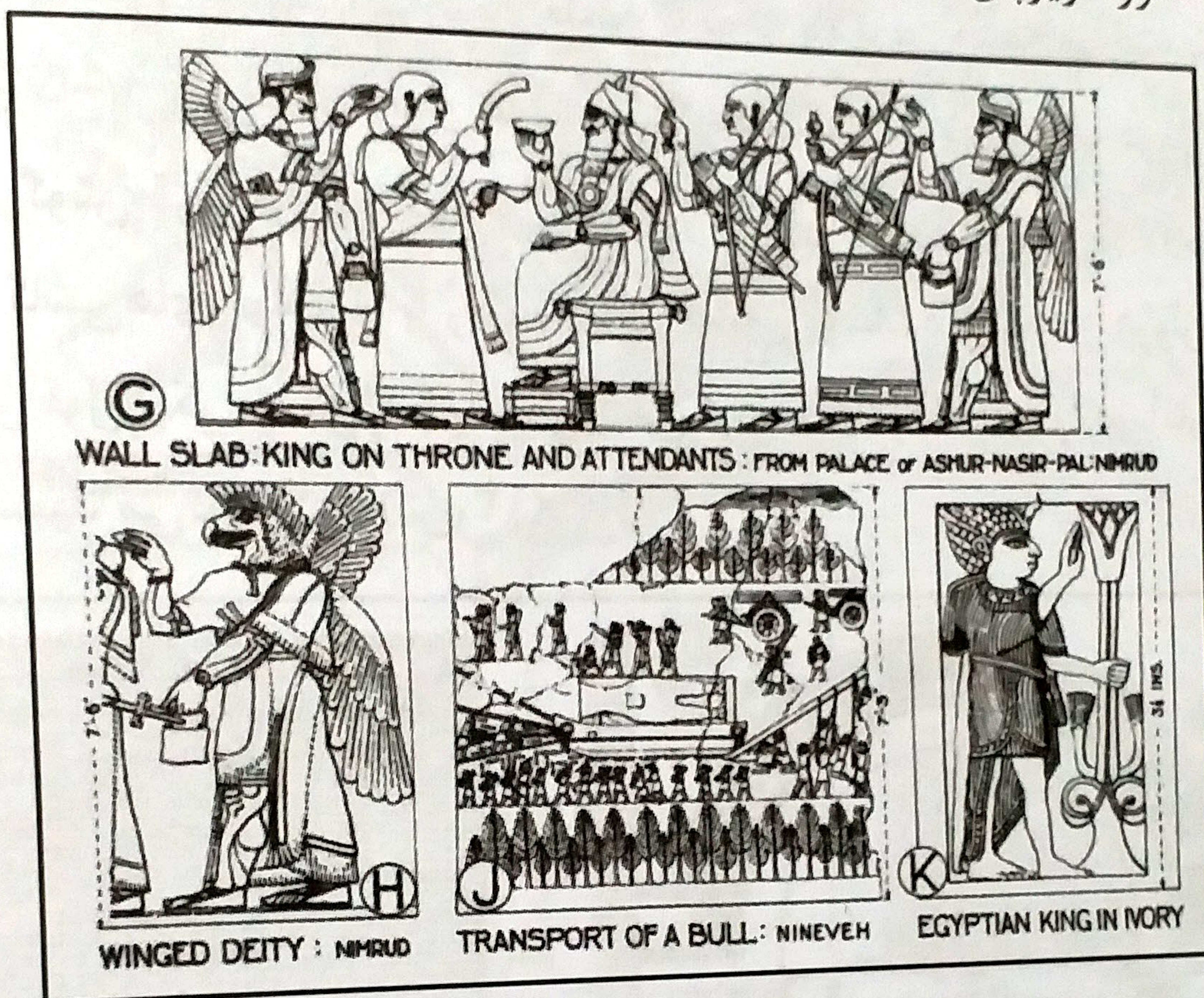

دروازه اصلی کاخ
سارگون

ش، ۱۳: طرح حیوانات ترکیبی در نمای کاخ‌های آشوری (Fletcher: 77).

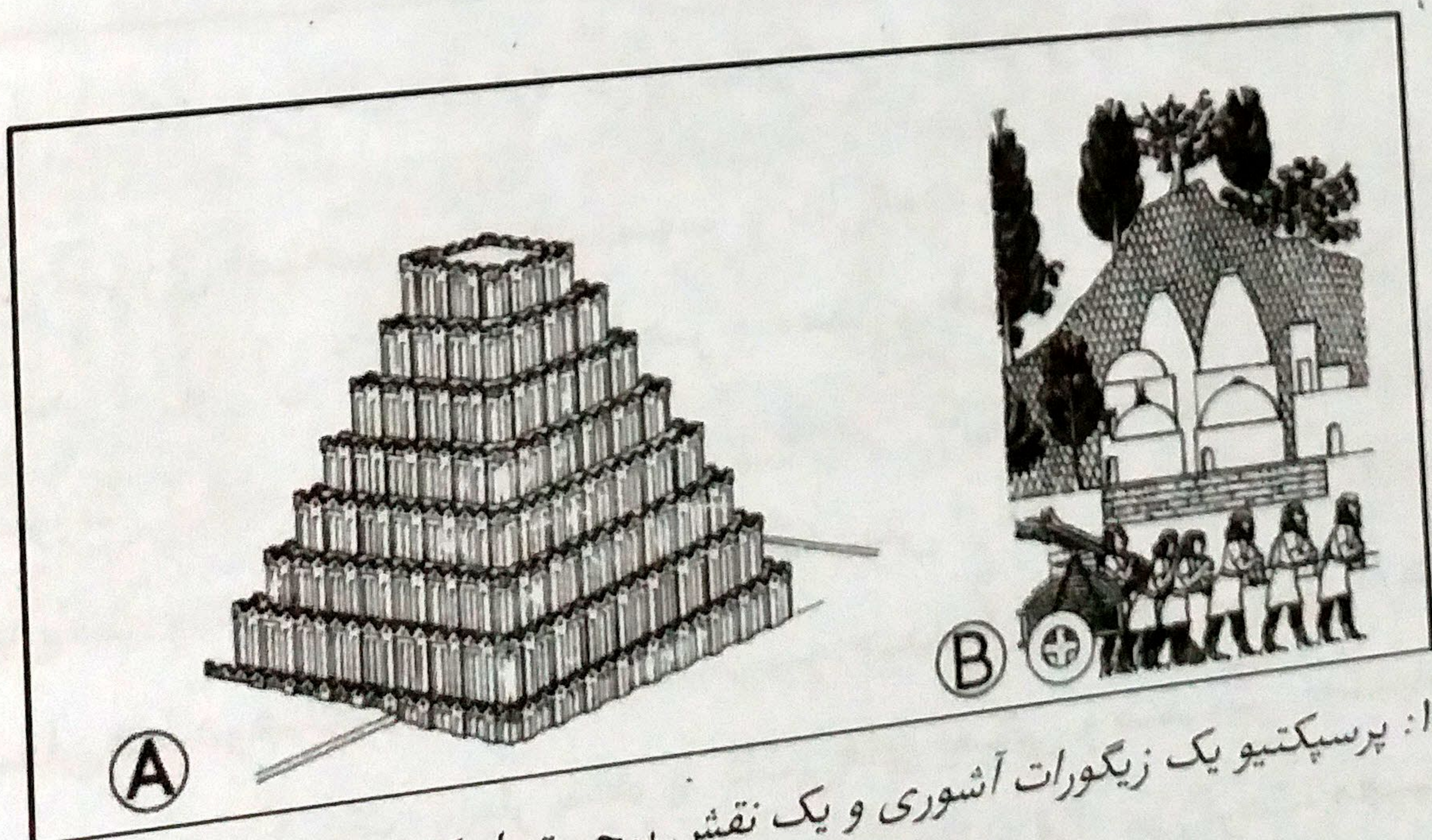
هنر آشوری آمیخته‌ای از هنر سومر و بابل بوده است. با توجه به ویژگی‌های اقلیمی و جغرافیایی آن تکامل و رشد هنر و معماری آشوری در حدود ۱۵۰۰ سال قبل از میلاد صورت گرفته و تا انهدام پایتخت آن‌ها در زمان پادشاهی نیرومند نینوا (۶۲۰ ق.م) دوام یافت و در این زمان از مصالح سنگ بیش از آجر و خشت استفاده می‌کردند. این ساختمان‌ها درهای بزرگی داشت و بر جدار دیوارهای سنگی درها نقوش و تصویرهایی رسم می‌کردند. دیوار بناها با کاشی‌های لعابی و منقوش پوشیده می‌شد. موضوع‌هایی که در حجاری و پیکره‌سازی مورد استفاده قرار می‌گرفت، مجسمه خدایان

۲۶ آشنایی با معماری جهان
و پادشاهان و نقش گاو بالدار با سر انسان و لشکرکشی و مراسم دینی بود. یعنی موضوعاتی که حول محور فرمانروا دور می‌زد. در کتیبه‌ها نقوشی که بر دیوارها حک شده معمولاً صحنه‌هایی از جنگ یا شکار دیده می‌شود و باید دانست که پادشاهان آشور در ایامی که جنگ در کار نبود وقت خود را به شکار به ویژه شکار شیر می‌گذراندند (دولاندن، همان: ۳۸). برای نمونه می‌توان به موضوع نقوش برجسته و کاشی‌های نما و درون کاخ «آشور نازیرپال» در نیمرو و نینوا اشاره کرد (ش، ۱۴).

ش، ۱۴: نقوشی برجسته در نما و درون کاخ‌های آشوری (Fletcher: 75).

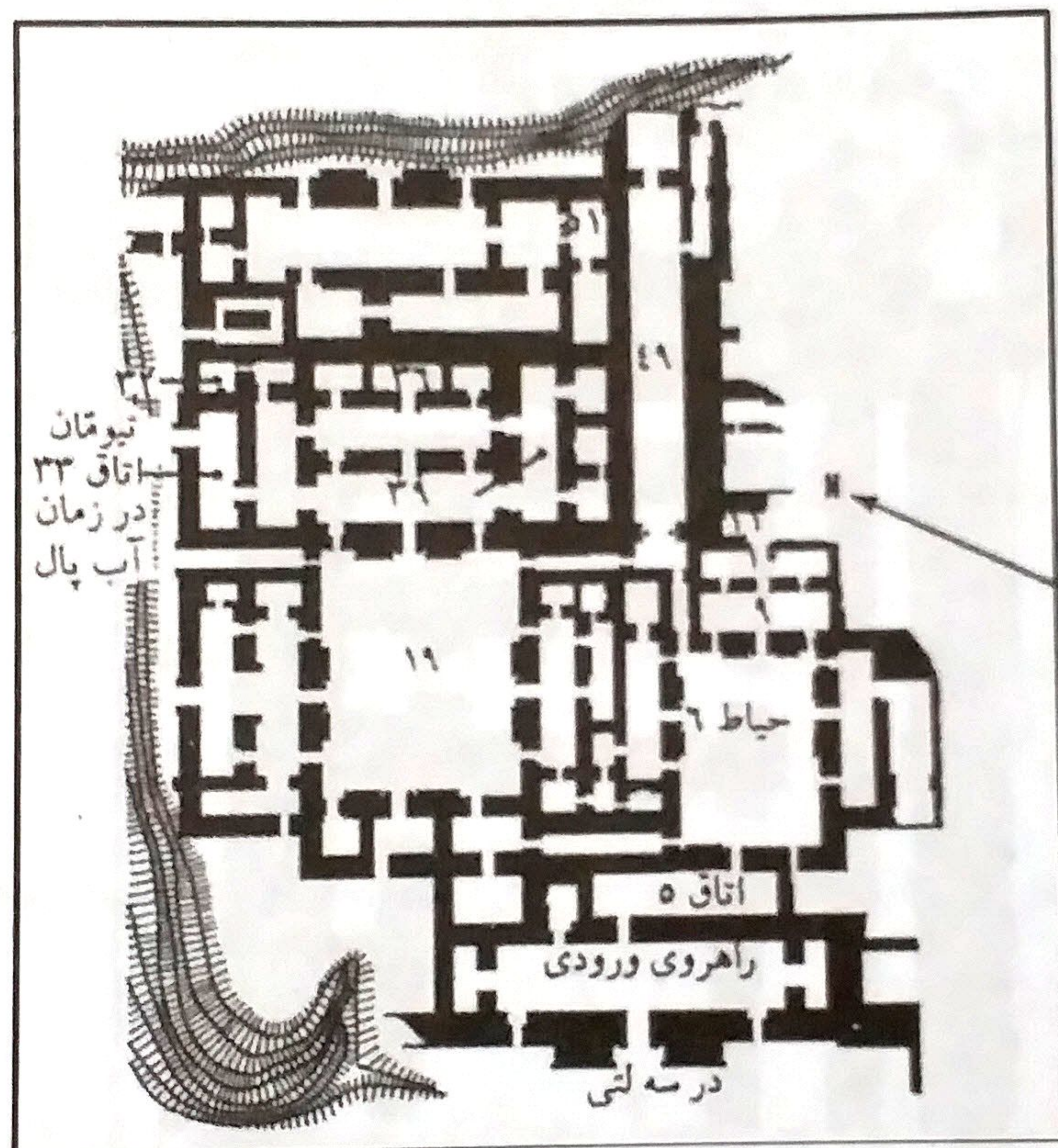
شایان ذکر است که معماری زیگورات از دوره سومری‌ها تا زمان آشور تحوّل چشمگیری را طی کرده است. بخصوص از نظر ارتفاع یا تعداد طبقات و همچنین نحوه دسترسی از طریق پلکان‌ها (ش، ۱۵).

ش، ۱۵: پرسپکتیو یک زیگورات آشوری و یک نقش برجسته از کاخ نینوا (Fletcher: 77).

معماری بین النهرین ۲۷

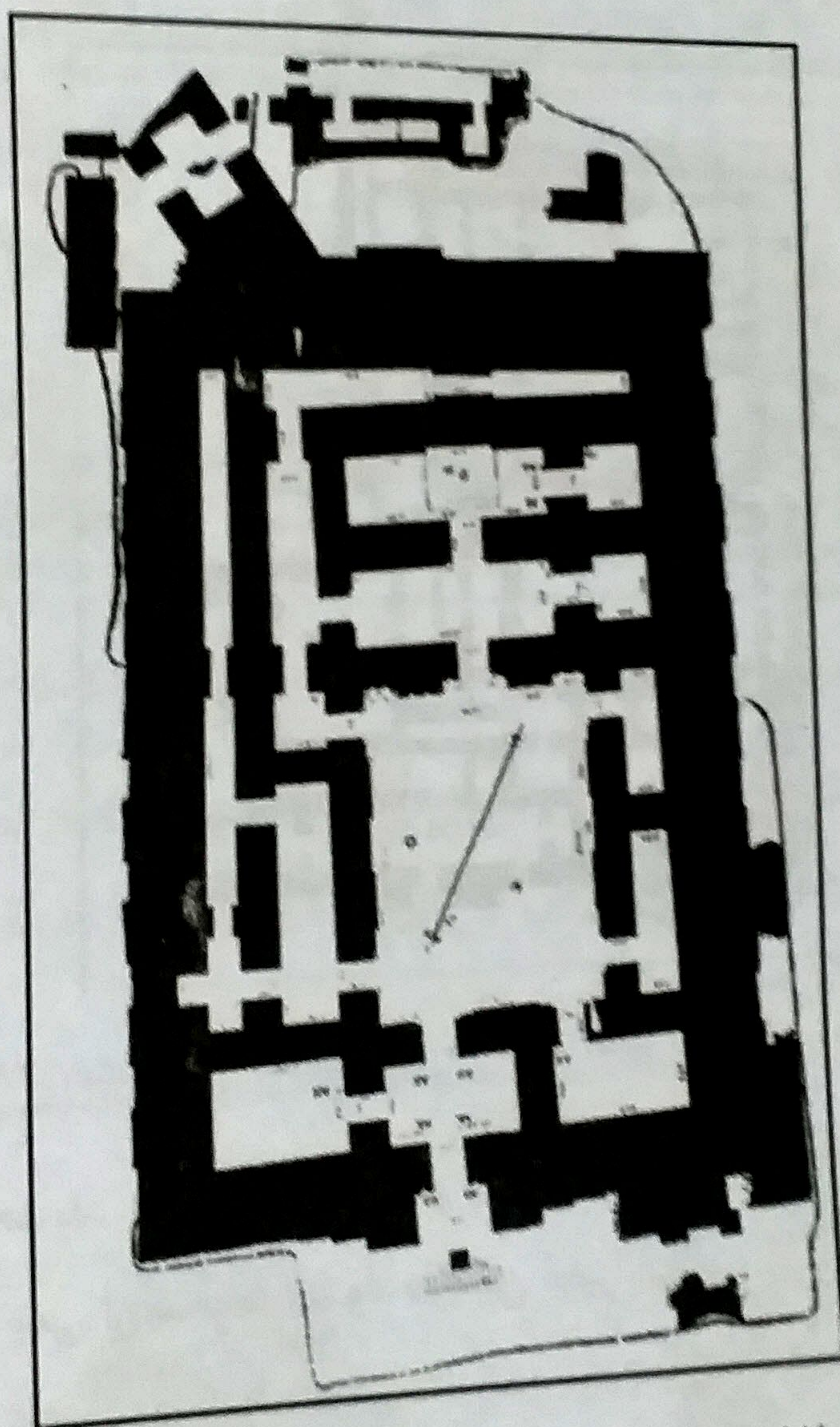
نکته‌ای دیگر که درباره معماری آشور باید عنوان نمود، این است که آشوری‌ها هر چند شهرها و کاخ‌ها و قلعه‌های بسیاری را در کشورها و ملل هم‌جوار خود نابود کردند، ولی به جز کاخ خرساباد، در زمان حاکمیت سناخریب کاخی در نینوا برپا کردند که به کاخ جنوب غربی معروف است. این بنا نقشه ویژه‌ای که دارد، متشکل از چند حیاط محصور با ردیف اتاق‌ها است، اما نحوه قرارگیری اتاق‌ها در پیرامون حیاط از نظر شکل و عملکرد با کاخ سارگون در خرساباد متفاوت است. در این کاخ نقوش برجسته فراوانی بر سطوح دیوارها ایجاد شده است، که موضوع این نقش برجسته‌ها تاحدودی مشابه با کاخ سارگون است. تنها مورد اختلاف، وجود صحنه‌های صلح و آرامش است که به مراتب بیش از هر دوران دیگری است (مورتگات، ۱۳۷۷: ۳۸۴؛ (ش، ۱۶).

ش، ۱۶: نقشه کاخ جنوب غربی در دوره آشور (مورتگات، همان: ۲۸۵).

معماری بابل جدید: «ناپولازار» حاکم بابل جدید که علیه آشوری‌ها سر به مخالفت برداشته بود، پس از سقوط نینوا، دومین امپراطوری بابل را تشکیل داد و این دولت متحد و یا به تعبیر دیگر دست‌نشانده مادها به شمار می‌رفت. پسر وی «نبوکدنزار» (بخت النصر) در نتیجه فتوحاتی که در جنگ با مصریان، اقوام یهود و فنیقی‌ها داشت، موجب شد که در دوره سلطنت او تمدن بابل (کلده) شهرت و اعتبار خاصی بدست آورد. تا آن‌جا که بابل جانشین نینوا شد و از بزرگ‌ترین و زیباترین شهرهای دنیا محسوب گردید. حصار عظیمی این شهر را از خطر هجوم خارجی‌ان حفظ

۲۸ آشنایی با معماری جهان
می‌کرد، و معابد و کاخ‌های مجلل و باشکوهی در آن ایجاد گردید. حتی در علوم مختلف نیز بخصوص در پزشکی و نجوم پیشرفت‌های چشمگیری حاصل شد (دولاندلن: ۳۸).
آثار معماری دوران بابل جدید (کلدانی) نه تنها از نظر عظمت و زیبایی بسیار بالارزش و بی نظیرند، بلکه از نظر رابطه آن‌ها با هنر قدیم بین‌النهرین و بازگشت به هنر اصیل اهمیت داشت. مثلاً آشوری‌ها نقشه زمین محراب را از سیستم عرضی که مشخصه معبدسازی دوران قدیم بین‌النهرین بوده، به فرم طولی تغییر دادند. اما در این دوره با ساختن معابد جدید از فرم معابد عرضی قدیم دوران سومر و آکاد پیروی کردند، و مهم‌ترین اثر این دوران معبد «نین ماه» در بابل است (مجیدزاده، ۱۹۷: ۱۳۶۵؛ (ش، ۱۷).

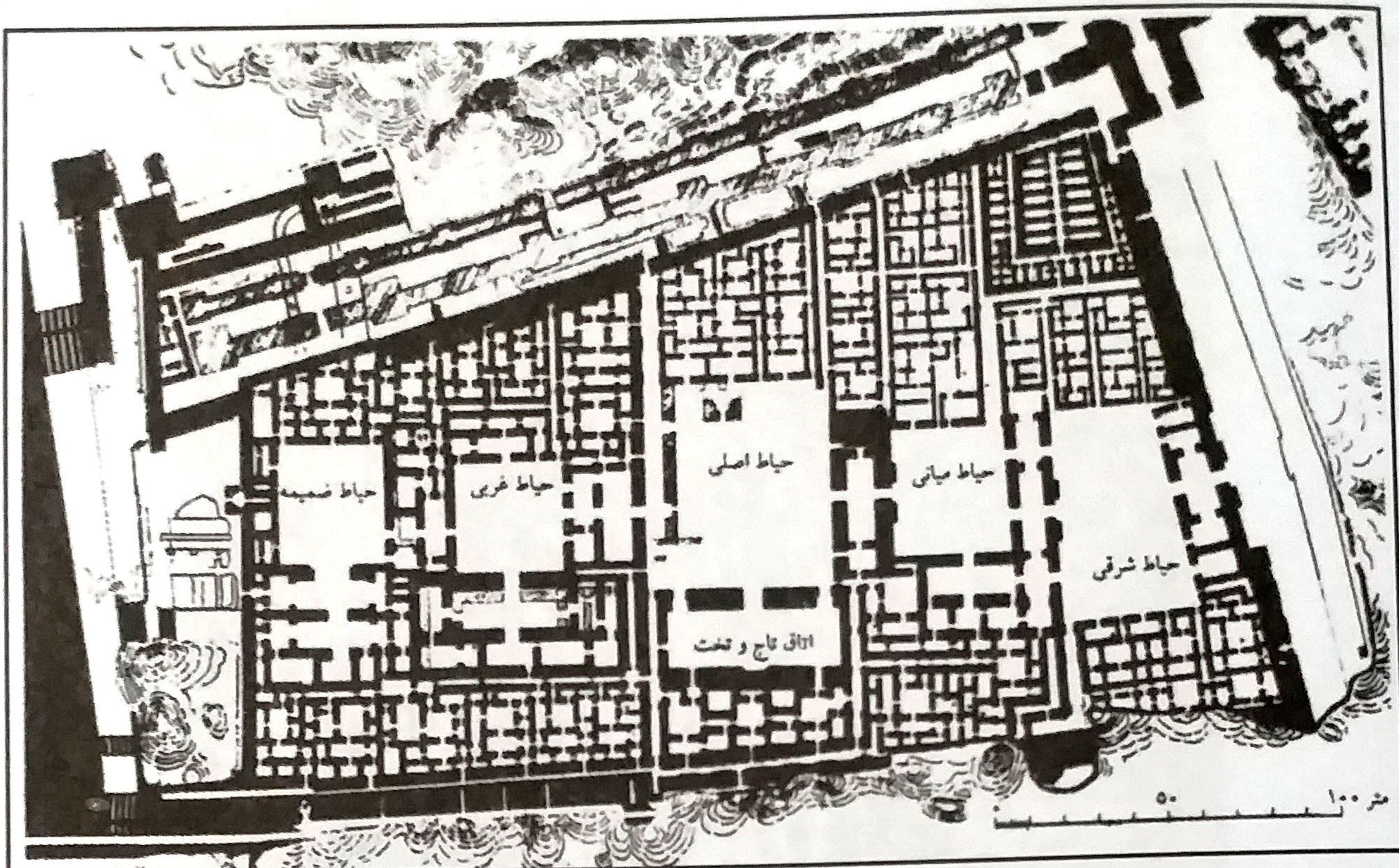

ش، ۱۷: نقشه معبد نین ماه در بابل (مورتگات: ۲۹۸).

از آثار مهم دیگر این دوره کاخی است که نبوکدنزار با آجر در شهر بابل ایجاد کرد. اتاق‌های کوچک این کاخ به طرز پیچ در پیچ با هم ارتباط داشته‌اند، و طول و عرض بنای تمامی کاخ ۹۰۰×۶۰۰ پا بوده است. دیوار بیرونی کاخ با کاشی لعابدار

معماری بین النهرین ۲۹

رنگارنگ و نقش‌هایی از حیوانات و گل‌ها و گیاهان و نخل خرما پوشیده شده بوده است (همان: ۱۹۹؛ (ش، ۱۸).

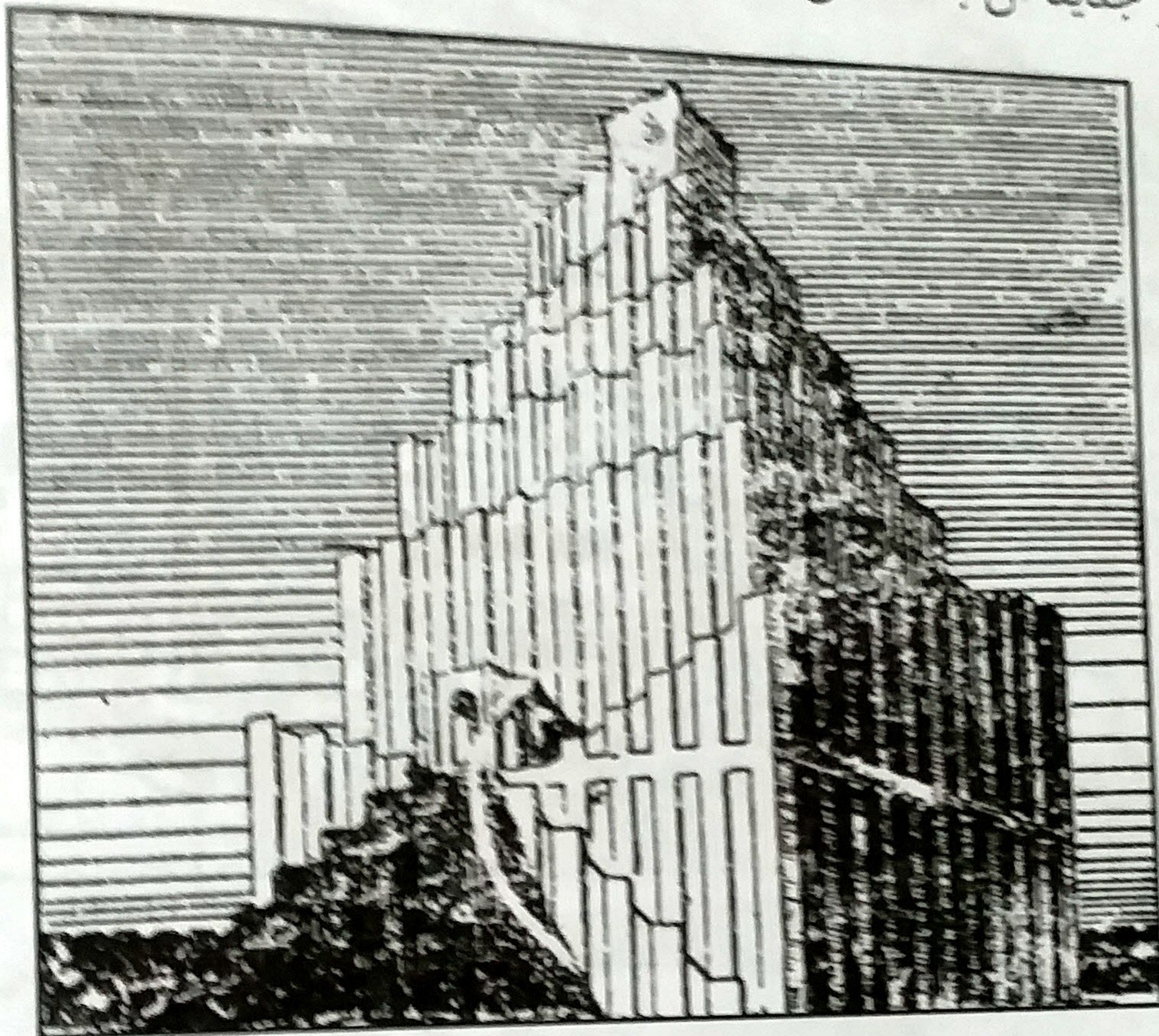
ش، ۱۸: نقشه ارگ جنوبی نبوکدنزار (بخت النصر) در بابل (مورتگات: ۳۰۰).

در نزدیکی کاخ فوق‌الذکر زیگورات معروف بابل که بعدها در کتاب مقدس به برج بابل معروف گردید، ساخته شده و از آن زیگورات عظیم مردوک که به خدای حامی شهر بابل تعلق داشته نام برده‌اند. این زیگورات دارای سه ردیف پله بوده که به طبقات بالا دسترسی داشته است (ش، ۱۹).

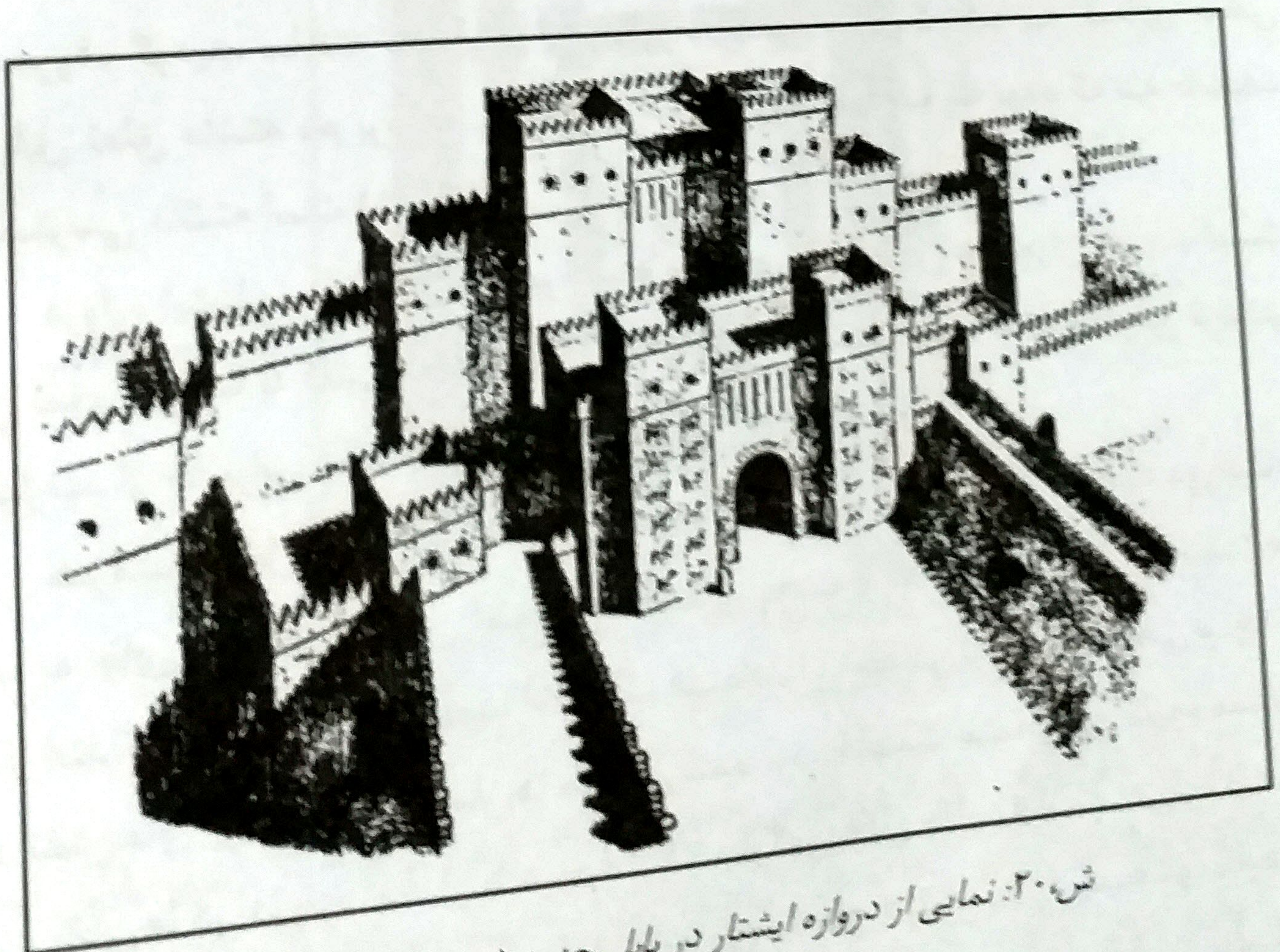
دروازه ایشтар نیز یکی از آثار برجسته معماری شهر بابل در دوران جدید است. بیرون نمای این بنا با کاشی لعابدار به رنگ آبی تیره پوشیده شده است و نقوش تزئینی آن عبارتند از جانورانی مانند گاو و اژدها (مجیدزاده: ۲۰۰؛ (ش، ۲۰).

هنرمندان بابل نوین که از معادن تخته‌سنگ‌های ناحیه شمال سخت دورافتاده بودند، به جای برج‌های منقوش آشوریان آجرهای پخته و لعابدار به کار بردند. آجر لعابدار ابتدا در آشور به وجود آمد، اما اینک استفاده آن چه در تزئینات سطحی و چه در ایجاد نقش‌های برجسته ساختمان‌ها مرسوم شده بود. خاصیت متمایز این شیوه معماری در نزد بابلی‌ها در دروازه ایشطار با دروازه ارگ سارگون قابل مقایسه است. دروازه ایشطار با جمع‌آوری هزاران قطعه آجرهای لعابدار روی سطح دیوار با ردیف‌های گاوها و اژدهایان و جانوران باوقار تمام در حرکت دسته‌جمعی هستند. حالت لطیف و

۳۰. آشنایی با معماری جهان
 سرورآفرین مجموعه تزئینی با سردی قیافه عبوس هیولاهای نگهبان آشوری اختلاف
 کلی دارند (جنسن، ۱۳۶۸: ۵۸). بنابراین معماری بابلی نسبت به معماری آشوری د.
 شکلی خشن و قهرآمیز ظاهر نشده است. این شاید یکی از ویژگی‌های بارز معماری
 بابلی در مصر جدید آن باشد (ش، ۲۱).

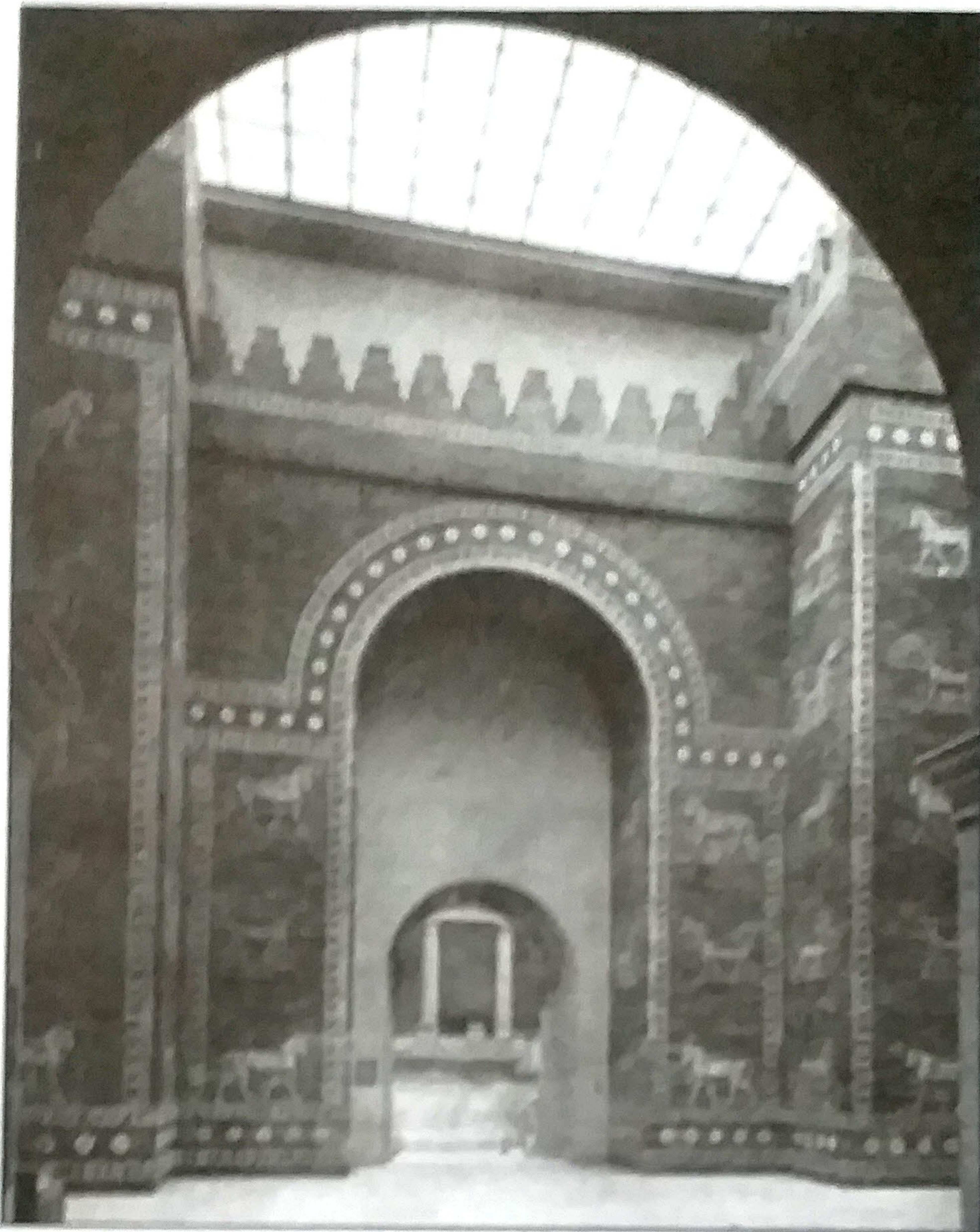

ش، ۱۹: پرسپکتیو برج بابل جدید.

ش، ۲۰: نمایی از دروازه ایشطار در بابل جدید (مورتگات: ۲۹۷).

معماری بین النهرین ۳۱

ش. ۲۱: نمایی از دروازه ایشطار در بابل جدید (گاردنر، ۱۳۷۰، لوحه رنگی ۵).